

מיסטיקה מאגיה ואנגלולוגיה — תורת המלאכים בספרות ההיכלות

מאת

רחל אליאור

כי האדם מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה
ומלאכי אלהים עולים ויורדים בו
(יעקב יוסף מפולנאה, כן-פורת יוסף, מב ע"א)

עיון במהדורות הסינופטיות של ספרות ההיכלות ובמסורות השונות המשתייכות
לספרות המרכבה,¹ מצביע על ריבוי המרכיבים השונים היוצרים את המשור של
מסורת הסוד הקדומה ומעלה בבירור את הרבגוניות הסגנונית והתימאטית של מכלול
זה.²

עיון משווה במקורות השונים מראה, שאין זו ספרות מגובשת של חוג אחד,

- 1 P. Schäfer, In collaboration with M. Schlüter & H.G. Von Mutius, *Synopse zur Hekhalot Literatur, Texte und studien zum Antiken Judentum 2*, Tübingen 1981 (להלן: סינופטיס); P. Schäfer, *Geniza — Fragmente zur Hekhalot Literatur*, Tübingen 1984 (להלן: קטעי גניזה); מ' מרגליות, ספר הרזים, תל-אביב-ירושלים חשכ"ו (להלן: ספר הרזים); M.S. Cohen, *The Shiur Qomah, Texts and Recensions*, Tübingen 1985 (להלן: שיעור קומה); ר' אליאור, היכלות זוטרחי — מהרורה מרעית, מחקרי ירושלים במחשבת ישראל, מוסף א (תשמ"ב) (להלן: היכלות זוטרחי); P.S. Alexander, 3 (Hebrew Apocalypse of) Enoch, J.H. Charlesworth (ed.), *The Old Testament Pseudepigrapha*, I, New York 1983, pp. 223–315
- 2 ראה: G. Scholem, *Major Trends in Jewish Mysticism*, New York 1941, pp. 67, 70 (להלן: זרמים); M. Smith, 'Observation on Hekhalot Rabati', A. Altmann (ed.), *Biblical and other Studies*, Cambridge 1963, p. 149 (להלן: תרביץ נב (תשמ"ג), עמ' 450–447); J. Dan, 'The Seventy Names of Metatron', *Proceedings of the Eighth World Congress of Jewish Studies*, III, Jerusalem 1982, pp. 19–23

שכן החטיבות השונות של מסורות ההיכלות נבדלות זו מזו בסגנון הכתיבה, בצביון העריכה והמסירה, בשמותיהם של בעלי המסורות, בתוכן, במבנה ובפרוסים הלשוניים. קרוב לוודאי, שהן נחלקות אף במועד הכתיבה של החלקים השונים של מסורות אלה ובמקומות חיבורם.³

חלק מן המסורות נושא אופי מיסטי-נומינוזי מובהק,⁴ בחלק אחר טבוע צביון מאגי-תיאורי אופייני,⁵ לכמה מהן ייחוד קוסמולוגי בולט ולאחרות אופי אנגלולוגי ייחודי.⁶ אולם חרף כל ההבדלים בתוכן ובסגנון, בז'אנר ובזיקת ההתייחסות, דומה שאפשר להצביע על מכנה משותף מהותי הקובע את צבינה של ספרות ההיכלות, ולעמוד על השילוב של שלושה מאפיינים מובהקים היוצרים את ייחודה.

מסורות ההיכלות משקפות 'מציאות אחרת' שאינה מעוגנת בהווה ארצית, בממד

3 אין תמימות רעים בין החוקרים כרבר היקפו של הקורפוס הנכלל בספרות ההיכלות והמרכבה. שיטות מיון שונות, המתייחסות לחיבורים שונים ולמסורות כתבי-היד, הוצעו על-ידי ג' שלום, 'י דן ופי שפר. ראה: G. Scholem, *Jewish Gnosticism, Merkabah*; *Mysticism, and Talmudic Tradition*, New York 1965², pp. 5-7; P. Schäfer, 'Tradition and Redaction in Hekhalot Literature', *Journal of the Study of Judaism (JSJ)* 14 (1983), N. 2, pp. 172-181; J. Dan, 'Three Types of Ancient Jewish Mysticism', *The Seventh Annual Rabbi Louis Feinberg Memorial Lecture in Judaic Studies*, Cincinnati 1984. לחיבור החיבורים השונים ראה: I. Gruenwald, *Apocalyptic Merkavah Mysticism*, Leiden/Köln 1980, pp. 127-234 (להלן: אפוקליפטיקה).

4 החיבורים הידועים בשמות 'היכלות-רבותי', 'היכלות-זוטרתי', 'מעשה מרכבה', 'שיעור קומה' ו'ספר היכלות' — 'חנוך השלישי', כוללים מסורות בעלות אופי מיסטי מובהק. לציון סעיפיהם במהדורה הסינופטית ולציון דפוטיהם הקודמים ראה סינופטיס, עמ' X-XVII. למהדורות שנרפסו אחרי שהסינופטיס ראה אור או כסמוך לזמן הדפסתו ולא נכללו בציוני כרפוטס ראה לעיל, הערה 1. מסורות מיסטיות רבות עניין שראו אור לראשונה במהדורות הסינופטיות, מצויות בסינופטיס כסעיפים 384-488, 947-963 ובקטעי גניזה, קטעים מס' 8, 11, 22. השווה: א' גרינולד, 'קטעים חרשים', תרכ"ן לח (תשכ"ט), עמ' 368-372.

5 עיין ספר הרוזים, מבוא, עמ' 41; חרבא רמשה, סינופטיס, סעיפים 360-367, 489-495, 598-622, 623-639; והשווה קטעי גניזה, קטעים מס' 13-21. לשימוש תיאורי ראה סינופטיס, סעיפים 204-205, 563-569, 572. פורמולות מאגיות, השבעות, שימושים וחומות, רשימות שמות וסגולות מצויים לכל אורכה של ספרות ההיכלות.

6 מסורות קוסמולוגיות מפורטות מצויות בספר חנוך, במסכת היכלות ובסעיפים רבים בסינופטיס. ראה למשל, סעיפים: 51-55, 346-356, 367-374, 518-525, 546, 554-555, 558-559, 743-777, 778-798. מסורות אנגלולוגיות מהוות חלק הארי של ספרות ההיכלות ומובאות במאות סעיפים בסינופטיס, מן הנמצע לציון בפירוט. בקטעי גניזה מובאות מסורות אנגלולוגיות מעניינות, וראה שם קטעים 8, 19, 21, 22.

היסטורי, בויקה טקסטואלית מסורתית או בהקשר מוחשי מסוים. אין בהן תפיסת עבר היסטורי משותף, הווה מוגדר או עתיד נכסף, ואין הן יונקות בגלוי מעולם חברתי מובחן, ממסגרת פרשנית מוסכמת, או ממערכת אמונות ודעות המתייחסת במישרין למציאות מסימת.⁷ יש במסורות ההיכלות פטריואפיגרפיה, המתייחסת לעולמם של התנאים שחיו אחרי החורבן, בצד תפיסת מציאות בדויה, המתייחסת לתקופה שבה המקדש היה קיים. מגמות אלה מלמדות על התנכרות להוויה המוחשית ועל ראייה אחרת של הממשות ההיסטורית.⁸

ספרות ההיכלות מתמקדת במציאות קוסמית, היונקת מחזיון מיסטי, מיסודות מיתיים וממסגרת ריטואלית, הנכללים כולם במושג 'מרכבה'. 'מציאות אחרת' זו היא מציאות שמיימית, על זמנית, בעלת אופי חזיוני ונומינוזי, הנגלית ביפעתה ליורדי מרכבה בעת עלייתם למרום.⁹ מסורות ההיכלות מבטאות בדרכים שונות את השגב הטרוסצנדרנטי של המציאות השמיימית, מתארות בדרך פיוטית את ממדיה השונים של הממשות החזיונית ודנות בפירוט במרכיביו של העולם האלוהי. מסכת ההנחות הקוסמולוגיות, המצויה בתשתיתה של מציאות חזיונית זו, מבוארת בהרחבה בחטיבותיה השונות של ספרות ההיכלות; תיאור המציאות החזיונית יונק מחזון יחזקאל ומשולבים בו רעיונות ומושגים הקרובים ברוחם ובלשונום לספרות האפוקליפטית והפטריואפיגרפית, לעולם ההלניסטי ולספרות קומראן.¹⁰ אולם המסכת התיאורית של ההווה השמיימית

7 להשקפות שונות על הרקע היסטורי-החברתי של מחברי מסורות ההיכלות השווה זרמים, עמ' 40-43; א"א אורבך, 'המסורות על תורת הסוד בתקופת התנאים', מחקרים בקבלה ובחלורת הדתות מוגשים לג' שלום, ירושלים תשכ"ה, עמ' 1-28; D.J. Halperin, *The Faces of the Chariot*, Tübingen 1988, pp. 359-446. ועיין ביקורת על עמדה זו: R. Elior, 'Merkabah Mysticism, a Critical Review', *Numen* 37 (1990), Fasc 2, pp. 233-249; I. Chernus, 'Individual and Community in the Reduction of the Hekhalot Literature', *HUCA* 52 (1981), pp. 253-274.

8 ראה זרמים, עמ' 72-73; והשווה: י' דן, 'תפיסת ההיסטוריה בספרות ההיכלות והמרכבה', כאורח מדע — מחקרים בתרבות ישראל מוגשים לא' מירסקי, לוד תשמ"ו, עמ' 117-129. דומה, שיש מקום לשוב ולעיון בזיקה הקיימת בין ההתנכרות לממשות ההיסטורית הנשקפת בהיכלות רבתי לבין התגובה למציאות הקשה מנשוא אחרי חורבן המקדש, היוצרת מציאות חזיונית אלטרנטיבית. אני מקווה לדרן בכך במקום אחר.

9 לתפיסת 'המציאות האחרת' השווה: R. Otto, *The Idea of The Holy*, Oxford 1973, p. 72; וראה אף: V. Turner, *The Ritual Process, Structure and Anti-structure*, Ithaca 1977, pp. VII, 15, 247, 236, 219-214, 198, 188-180. סעיפים 180-188, 559, 556-554, 586-596.

10 לזיקתה של ספרות ההיכלות לספרות האפוקליפטית ראה זרמים, עמ' 43-46; אפוקליפטיקה, עמ' 29-72; והשווה הלפרין (לעיל, הערה 7), עמ' 63-113. להערכה ראשונית של הזיקה בין

המצטיירת באספקלריה של החוויה המיסטית, על תפיסת העולם העולה ממנה, חורגת במידה ניכרת מן המכלולים הקודמים לה בהיקפה, בפירוטה, במורכבותה ובחכמה. תמורה זו נובעת במידה רבה מהשילוב החדש של יסודות רוחניים ותרבותיים שונים, המכונים תודעה דתית חדשה. יסודות אלה שזורים זה בזה בצורות מתחלפות, במסורותיה המגוונות של ספרות ההיכלות.

שלושת המאפיינים המובהקים, ששילובם יוצר את ייחודה של מסורת ההיכלות, הם המיסטיקה, האנגלולוגיה והמאגיה. תחומים אלה מציעים: (א) תפיסה חדשה של מושג האל ושל התעלות האדם לעולמות עליונים, תפיסה הקשורה בחזון המרכבה של יחזקאל, ב'כניסה לפרדס' ובישוע קומה; (ב) תיאור מפורט של הכוחות העליונים המכונים את האחדות האלוהית של עולם המרכבה, המצוי בזיקה לתפיסת הפלירומה ולמחשבה המיתית בת התקופה; (ג) זיקת גומלין בין מעשיו של האדם וידיעותיו לבין השפעתו על ממדים שונים של עולם המרכבה, זיקה הקשורה במערכת ריטואלית ותיאורגית המתייחסת לפולחן המקדש השמימי ולמסורות פולחניות שהיו כרוכות במקדש הארצי.

היסוד המיסטי בא לידי ביטוי בתפיסה החדשה של דמות האל, העולה ממסורות ההיכלות, ובתיאור חוגם של יורדי מרכבה, תיאור המבוסס על הנחה בדבר אפשרות לקיום קשר בין תחתונים לעליונים ביזמת האדם. תיאור התעלותם של יורדי מרכבה למרומים, העדויות על חזיונם השמימי, בצד תיאור כיסא הכבוד, ההיכלות, הרקיעים והבריות השמימיות, כל אלה יוצרים את הראייה המורכבת של עולמות עליונים המצטיירת בחזון המיסטי. אופי מיסטי מובהק יש אף לתיאור ההוויה הנומניחית העולה מההמנונות, מהשירות ומהשבחים, שמקורם שמימי, וצביון מיסטי מובהק עולה אף מדבריהם של יורדי מרכבה על משמעותה של הקונוורסיה הרוחנית שאותה חוו.¹¹

העדויות המיסטיות על עולמות עליונים, פרי החזיון וההתעלות האקסטטית, בין זו הנקנית בדרך של נסיון בלתי-אמצעי המסופר בגוף ראשון, ובין זו המובאת

ספרות ההיכלות לספרות קומראן ראה גנוסטיציזם, עמ' 29, 128; וראה להלן, הערות 39, 86. כדבר זיקחה של ספרות ההיכלות לספרות המאגית שדווחה בעולם ההלניסטי ראה להלן, הערה 41.

11 ראה זרמים, עמ' 40-79; גנוסטיציזם, עמ' 14-30, 42-36; ג' שלום, 'שיעור קומה הדמות המיסטית של האלהות', פרקי יסוד בהבנת הקבלה וסמליה, 'ירושלים תשל"ו, עמ' 259-274; ר' אליאור, 'ייחודה של התופעה הדתית בספרות ההיכלות: דמות האל והרחבת גבולות ההשגה', י' דן (עורך), דברי הכנס המיסטיקה היהודית הקדומה, מחקר ירושלים במחשבת ישראל ו, א-ב (תשמ"ו), עמ' 13-64; I. Chernus, 'Visions of God in Merkabah Mysticism', *Journal for the Study of Judaism* 13 (1982), pp. 123-146

כדפוסיה של מסורת ליטורגית המתייחסת לעבודה במרומים,¹² היא היסוד המהותי המפרנס את עולם המושגים של בעלי ההיכלות. עדות זו, על החוויה האקסטטית ועל התמורה בראיית העולם שהיתה כרוכה בהתעלות המיסטית, היא המתווה את אופקיה של מסורת המרכבה והיא המשרה מרוחה על תיאורה של המציאות השמימית. עדות זו אף משקפת ממד חדש במחשבה הדתית, שאיננו יונק במישרין ממקורות קודמים, אלא יוצר מערכת מושגית חדשה.¹³

התחום האנגלולוגי עניינו תיאור מפורט של עולם המלאכים ושל הריטואל השמימי בצד יצירת תשתית קוסמולוגית המכוננת את עולמם של יורדי מרכבה. התשתית הקוסמולוגית היא מערכת המושגים המונה והממיינת את התופעות המרכיבות את העולם השמימי כשלמות הירארכית, והמתארת את הווייתו בפירוט ויוואלי: המושגים הקוסמולוגיים העיקריים הופכים למוקדי הקדושה ולמושגי היסוד המרכזיים בעולמם של בעלי ההיכלות,¹⁴ ועל רקעם מתוארים המלאכים, והבריות השמימיות השונות. המלאכים משקפים את יפעתה של המציאות השמימית, את סודה וסתריה ומבטאים בהווייתם את השגב המסתורי, את התחום הנומינוזי, את רזי הידע הגנוז במרומים ואת האספקלריה האחרת שבה משתקפת המציאות מזווית ראייה שמימית.¹⁵

עולם המלאכים מהווה את מסגרת ההתייחסות של יורדי המרכבה, שכן המלאכים הם בני שיחם בעת עלייתם השמימית, הם בעלי הידע האוטורי על עולמות עליונים ועל דמות האל, והם המקור ללימוד השמות, הרזים והחותמות, שאותם מבקשים יורדי המרכבה לרכוש. אולם יתרה מזו, הם מהווים מושא חיקוי לבעלי ההיכלות: עבודתם של המלאכים בהיכלות השמימיות היא דגם לפולחן שמחקים יורדי המרכבה; הטקס שעורכים המלאכים לפני כיסא הכבוד, הכולל טבילה, אמירת שבחים, שירת המנונות, אמירת תפילות, קשירת כתרים ואזכרת השם, נתפס כתבנית היסוד הריטואלית

12 השווה דבריו של י' בער, ישראל כעמים, ירושלים תשכ"ט, עמ' 112. לדוגמאות ללשון מפורשת של עדות ראייה ושמיעה ראה סינופטיס, סעיפים 216, 337, 348, 405, 545; ועיין להלן, הערות 17, 28. דוגמאות למסורת ליטורגית-שמימית המתייחסת לתפילה במרום ראה, למשל, סינופטיס, סעיפים 156-167, 178-190.

13 דוגמה לתפיסה החדשה של האל מזווית הראייה המיסטית ראה סינופטיס, סעיפים 352-356, 367, 376, 468, 480-484, 484-695, 704-704. דוגמאות לקונוורסיה המיסטית ראה סעיפים 309, 420, 544-554, 580-581, 656, 678, 680.

14 ראה הערתו המאלפת של סטון: 'The lists of revealed things in the Apocalyptic Literature are similar to lists of cosmological secrets in the Hekhalot Texts', M. Stone, 'Lists of Revealed Things in Apocalyptic Literature', F.M. Cross (ed.), *Magnalia Dei: The Mighty Acts of God*, New York 1976, pp. 414-452; לזיקה בין המיון הקוסמולוגי למערכת המושגים המיסטית השווה היכלות וזוטרי, עמ' 22-25.

15 ראה סינופטיס, סעיפים 21-44, 52-60, 413-418, 546-559, 581-582.

למרכבה ובהורדת כוחות עליונים, ותכליתו היא הגדרת תבניות השפעה ודרכי פנייה אפקטיביות המסייעות ליורד המרכבה לגשור גשר בין המציאות הארצית להוויה השמימית. ההנחיות המאגיות, המבוססות על הנחה בדבר קיומן של לכידות נסתרות ורציפות של יחסי גומלין בין הנגלה לנעלם, דנות בנוסח, במועד, בטקס ובנוסחה המאגית, המסייעים לאדם להשפיע על כוחות עליונים ולכתב את פעלם לרצונו.

בפרקים רבים בספרות היכלות נסוב הדיון על האמצעים המאגיים המשרתים את ההתעלות המיסטית, כלומר, על מכלול האמצעים המאגיים והיסודות הריטואליים המפעילים על דרכי העלייה למרכבה או על הורדת כוחות עליונים לארץ.²¹ בחטיבות אחרות המאגיה מתייחסת לצרכים גשמיים ולא־אינטרסים אדעיים,²² אולם בשני המקרים תבנית ההתייחסות כוללת מצע אנגלולוגי ומסגרת ריטואלית: השבעת מלאכים, ידיעת שמות ושימוש בנוסחאות מאגיות במסגרת טקסית קבועה.

עיקר עניינה של המסורת המאגית-תיאורגית בספרות היכלות הוא בשמות קדושים נטולי פשר ובצירופים חסרי משמעות של אותיות ומלים, צירופים שאינם מבוססים על מובנות מילולית אלא על נוסח קבוע, ועל דפוטים טקסיים מקודשים, שבכוחם להשפיע על עולמות עליונים. מקום רב ניתן לשמות קדושים, למנינים, לאפיונים, לשינונם ולשימושם, שכן בספרות זו הכוח האלוהי הבורא גלום באותיות, והמציאות אינה אלא פרישה וגילוי של הדיבור האלוהי. הלשון האלוהית שבה נברא העולם הופכת לשמות בעלי כוח כורא ולאותיות הקושרות שמים וארץ. השם כולל בתוכו את המהות האלוהית הניחנת להשגה, את הכוח הסודי הצפון באותיות ואת היסוד המקשר בין עולמו של האדם לעולם השמימי.²³ מהות האל זהה לשמו, ולפיכך ידיעת השמות

שמבקשים יורדי המרכבה ללמוד ולחקות.¹⁶ בידי המלאכים מצויים 'המפתחות' לעלייה בריקעים ולצפייה במרכבה – ההמנונות, השמות, החותמות והרזים; ועל כן גילוי סודותיהם ויריעת מסתריהם הם המתנים את הירידה למרכבה. לרוב יש למסורות השמות המובאות בספרות היכלות מקור מלאכי, וזה אף מקורם של השירות וההמנונות, התפילות, השבחים ותיאורי 'שיעור קומה'. שכן, כאמור, המלאכים הם מקור הידע השמימי והם מושא החיקוי.¹⁷

ההתמקדות בדמותם של המלאכים וההתעמקות בפרטי הריטואל השמימי, נובעות מן העובדה, שעולם המלאכים נתפס כמקור הסמכות להתחדשות הרחית, וטקסיו משמשים תבנית פרדיגמטית קבועה בעת ההתעלות לשמים, כמסגרת קוסמולוגית וברקע תפיסה המיסטית והפולחנית בעבודתם של יורדי המרכבה.¹⁸

התחום המאגית-תיאורגי¹⁹ דן בזיקות השונות בין ההוויה הארצית לזו השמימית ובחוליות הריטואליות המקשרות בין ידיעת סודות שמימיים לבין השפעה על כוחות עליונים. המאגיה עניינה ביאור הקשר בין ידיעותיו של האדם ומעשיו לבין החלת רצונו על בריותיו של העולם השמימי, הן בעולם העליון והן בעולם הזה. המסורת המאגית דנה בהתוויית דרך ריטואלית ומסגרת פולחנית להגשמת האינטרס הרוחני של קניית דעת בעולמות עליונים.²⁰ מטרת 'השימוש' המאגי היא סיוע בהתעלות

16 דאה אליאור (לעיל, הערה 11), עמ' 23, 49, וראה להלן, סמוך להערה 99.

17 ראה, למשל: 'אמר ר' ישמעאל כל השירות הללו שמע ר' עקיבא כשירד למרכבה ותפש ולמד אותם מלפני כסא כבודו שהיו משוררים לפניו משרתי' (סינופטיס, סעיף 106); 'אמר ר' ישמעאל סח לי טוריא שר הפנים יירי שבחו של מלך וכסאו' (סעיף 152); 'זהו השם שנגלה לר' עקיבא כשהיה מסתכל בצפיית המרכבה' (סעיף 337); 'אמר ר' עקיבא אמר לי מטטרון שמשא רחמא שרא רבא דסהודתא מעיד אני עדות זו ביהוה אלהי ישראל... שרום קומתו כשהוא יושב על כסא הכבוד... (סעיף 367); 'בשעה שאתה מתפלל הזכר שלשה שמות שמזכירין מלאכי הכבוד... בסוף הזכר שלש אותיות שמזכירין חיות בשעה שצופות ורואות'... (סעיף 564). כל ההדגשות כאן ולהלן הן שלי, ר"א.

18 להדגמת טענה זו ראה היכלות וזרת, שורות 349–389 (סינופטיס, סעיפים 413–417); וראה להלן, הדיון בעבודת המלאכים כרקע לעבודתם של בעלי היכלות, סמוך להערה 99.

19 תיאורגיה היא מלה יוונית הנגזרת מצירוף. theos = אל ו-ergos = עבודה, פעולה. משמעה: פעולה על האלים הבאה להבטיח התערבות של כוחות עליונים בענייניו של האדם. ראה הגדרתו של דודס לתיאורגיה ביחס למאגיה: 'Theurgy is] Magic applied to a religious purpose and resting on a supposed revelation of a religious character'. E.R. Dodds, *The Greeks and the Irrational*, Berkeley 1951, p. 291. ועיי' עוד שם, בנוסח על תיאורגיה, עמ' 283–299.

20 להגדרת הריטואל ראה מ' רוגלס: 'ritual ... refers to symbolic action concerning the sacred'. M. Douglas, *Purity and Danger*, London 1985, p. 65. ועיי' עוד שם, עמ'

64–69, 94. והשווה טרנר (לעיל, הערה 19), עמ' 6, 15. על הויקה בין מאגיה לריטואל עיי' במחקרו המאלפים של טמביה: S.J. Tambiah, 'Form and meaning of magical acts', R. Horton & R. Finnegan (eds.), *Modes of Thought*, London 1973, pp. 199–229; idem, 'A Performative Approach to Ritual', *Proceedings of the British Academy*, London 1979, pp. 69–113.

21 ראה, למשל, היכלות וזרת, עמ' 22, שורות 9–36; והשווה סינופטיס, סעיפים 336–342, 360–365; היכלות וזרת, עמ' 32–34, שורות 349–389, 416–429; וראה מעשה מרכבה, סינופטיס, סעיפים 560, 566–656. על היחס בין המאגיה למיסטיקה בהיכלות עיי' זרמים, עמ' 50–51; סמית (לעיל, הערה 2), עמ' 149–160; אפוקליפטיקה, עמ' 102–111.

22 עיי' ספר הרזים, עמ' 65–106; סינופטיס, סעיפים 598–622; והשווה קטעי גניזה, קטעים מס' 13–21. ראה עתה: P. Schäfer, 'Jewish Magic Literature in late Antiquity and early Middle Ages', *Journal of Jewish Studies* 41 (1990), pp. 75–91.

23 ראה גרוזינגר, עמ' 65–77; א"א אורבך, חז"ל אמנות ודעות, ירושלים תשל"ז, כח השם, עמ' 103–114 (להלן: חז"ל); אליאור (לעיל, הערה 11), עמ' 20–24; K.E. Grözinger, 'The Names of God and the Celestial Powers: Their Function and Meaning

ודרך הגייתם משמעה השגה מסוימת של המהות האלוהית.²⁴ השם נחשב כגילום של כוח יוצר וכאמצעי בריאה, כאמצעי עלייה מיסטי-מאגי וכמהות הסודית של העולם השמימי; על כן ידיעת השמות האלוהיים הנאצלים לכל חלקי המרכבה השמימית ולררי העולמות העליונים מצויה במוקד כיסופיהם של יורדי המרכבה. השם, המורכב מאותיות, אוצר בחובו סוד, קדושה, כוח וסמל, והוא כולל רזים וסתר, אותות וסימנים, אותיות וחזותות שבהן נבראים יסודי שמים וארץ.²⁵ שם זה הינו בעל ממד הניתן להגייה, לכתיבה, ליציפה, לשימוש, להחתמה ולהשבעה, והוא מתואר מזווית הראייה המלאכית ומזווית הראייה האנושית; הריטואל הנשגב של אזכור השם המפורש ומכלול השמות האלוהיים בפי המלאכים מצוי במרכז הטקס בהיכלות השמימיים, וכנגדו ידיעת שם האל, השימוש בשמות, היציפה בהם והזכרתם, מצויים במוקד עבודתם של יורדי מרכבה.²⁶

השימוש בשמות חסרי פשר לשם יצירת קשר עם כוח על טבעי הוא מאשיותיה של החשיבה המאגית, של העלייה המיסטית ושל העבודה הריטואלית. אשר על כן ידיעת השמות של הכוחות השונים המהווים את המרכבה, או לפחות שינונם כסדר, נחשבים כיסוד מרכזי בחיוב הדתי של קניית דעת בעולמות עליונים. לפיכך נמצא בחטיבות השונות של ספרות ההיכלות מסורות אניגמטיות בדבר שמות האל, שמות המלאכים, שמות חלקי המרכבה ומכלול ההוויות השמימיות. השמות נמסרים כחלק מהגילוי החזיוני ומתיאורי העלייה למרכבה וכידע סודי הנלמד מן המלאכים. הם מופיעים גם כחותמות, רזים, כתרים, השבעות, שימושים, קמיעות, סגולות ופורמולות

in the Hekhalot Literature', רברי הכנס המיטיקה היהודית הקדומה, מחקרי ירושלים כמחשבת ישראל ו, א-ב (תשמ"ז), עמ' 53-70. יש עניין בעובדה שהמחקר האנתרופולוגי על משמעם של שמות חסרי פשר בהשבעות ועל מקורם, מלמד שיו לשונם של הדמונים. ועיין, טמביה (לעיל, הערה 20). רומה, שהשימוש בשמות חסרי פשר ובמלים חסרות מוכן לשם יצירת קשר עם כוח על טבעי מבוסס על ההנחה, ששפה הכוללת קולות ואותיות נטולי משמעות מביעה תודעה עמוקה הגלומה בהווייתו הראשונית של האדם, הקודמת למסגרות לשוניות הכפופות למשמעות המקובלת, למסורת מוסכמת או להגיון רוח.

24 ראה ההגדרה המאלפת לשם כביטוי לעצמות האל: 'הוא שמו ושמו הוא הוא כהוא ושמו בשמו' (סינופטיס, סעיף 588); והשווה, 'ששמו בגבורתו וגבורתו בשמו, הוא כוחו וכוחו הוא שמו' (סעיף 557). השווה גנוסטיציזם, עמ' 114, סעיף 28, וראה עוד שם, סעיפים 33-31.

25 ראה סינופטיס, סעיפים 389, 396, 629, 630-633.

26 עיין סינופטיס, סעיפים 515-516, 556, 588, 591-594, 676, 735, 972, בדבר מסורות שונות המתייחסות לשכחי שם האל, להכתרת השם ולהאדרתו; וראה להלן, הערות 78, 91. למסורת הפולחנית בדבר הגיית השם המפורש כפי הכוהן הגדול ביום כיפור השווה בבלי יומא סה ע"ב וראה עוד על כך להלן, סמוך להערה 92.

מאגיות, וקשורים במסגרות ריטואליות המתייחסות במישרין ובעקיפין לפולחן המלאכי במקדש השמימי. ידיעת שמות אלה היא חלק מהותי מהיריעה המיסטית, והשימוש בהם לשם השפעה על כוחות עליונים הוא עיקר עניינה של היריעה המאגית והעשייה התיאורגית הכרוכה בה.

המיסטיקה, המאגיה והאנגלולוגיה מיוסדות על תפיסה קוסמולוגית משותפת, המניחה רציפות בין עולמות עליונים לעולמו של האדם, ומאפשרת זיקת גומלין ביניהם. דהיינו כנגד המערכת המושגית המונה וממיינת את מרכיבי העולם העליון ומכוננת את ההוויה השמימית - 'שיעור קומה', מרכבה, כיסא כבוד, רקיעים, היכלות, גלגלים, מלאכים, שמות וכיוצא באלה, מוצעת מערכת מקבילה של מושגים מיסטיים, המאפשרת לאדם לכוון יחסי גומלין עם העולם העליון באמצעות ידיעת ה'רז' של 'שיעור קומה', 'צפייה במרכבה', 'שימוש כיסא הכבוד', 'עלייה ברקיעים', 'הצצה בהיכלות', שירת שבחים, 'רכיבת גלגלים', 'שימוש בשמות', 'השבעת מלאכים' ועוד.²⁷ בספרות ההיכלות מיוסדת התודעה הדתית על האפשרות המוקנית לאדם לעבור בין שני מישורי ההוויה ולפענח את צפונות העולם השמימי באמצעות ההתעלות המיסטית, הידיעה המאגית, השימוש התיאורגי והמסורת האנגלולוגית הכוללת את הידע האסטרתי ואת הריטואל השמימי. תפיסה זו רואה את האדם כמי שיכול לחצות בתודעתו את הסף אל סדר הוויה אחר ולהתעלות אל ההוויות השמימיות, להיות נפעל על ידיהן ולהשפיע עליהן באמצעות שלושת התחומים הנוכריים. המיטיקה, המאגיה והאנגלולוגיה מעוגנות בעולמות עליונים הן כמחוז הכיסופים המיסטי וכתחום החזיון השמימי, הן כמקור הידע המאגי וכתחום הפעלתו והן כזירת ההתרחשות האנגלולוגית על טקסיה ורזיה. במסורות ההיכלות נקנים שלושת התחומים בהתנסות מיסטית; מקורם בגילוי שמימי או בעלייה למקום, כירידה למרכבה, בכניסה לפרדס או בקונוורסיה מיסטית. רזי המרכבה, ההמנונות המלאכיים והתיאורים של 'שיעור קומה' נודעים כולם בהתגלות חזיונית ונשמעים מפיה של בת קול שמימית או מפיהם של המלאכים. גם מכלול האמצעים המאגיים - השמות, החותמות וההשבעות, נודעים כולם בהתגלות חזיונית, ונמסרים בעדותם של יורדי מרכבה השבים ומעידים בפני שומעיהם על פרטי החזיון השמימי ועל מרכיביו הניתנים לתיאור, לשחזור טקסי, ללימוד ולשימוש.²⁸

27 להמחשה של זיקה זו ראה היכלות וזרת, עמ' 22-25.

28 ראה לעיל, הערה 17. ועיין עוד המסורות בדבר צורת מעולמות עליונים: 'גזירת שמים עליכם יורדי מרכבה אם לא תגידו ותאמרו מה ששמעתם ואם לא תעידו מה שראיתם' (סינופטיס, סעיף 169); 'אמר ר' עקיבא כשהלכתי ושאלתי השאלה הזאת מלפני כסא הכבוד... וכשנפטרתי מלפני כסא הכבוד לירד עם בני אדם אמר לי עקיבא בני רד והעד את המדה לבריות' (סעיף 686, והשווה סעיפים 348, 405, 423, 712). על מקורם השמימי של השמות ראה סעיפים 629-636.

שלושת היסודות שלובים זה בזה בעולמם של החוגים שבהם נוצרה ספרות ההיכלות, שכן כל אלה הן דרכים שונות של חינוך רצף מהותי בין המציאות השמיימית הנומינלית על שלל מרכיביה לבין עולמם של יורדי מרכבה. דרכים אלה חורגות מהתפיסה הדתית המסורתית, המבוססת על התגלות חד פעמית המגובשת בתורה ובמצוות, ומתייחסת בעיקרה להווייתו הארצית של האדם, לתודעתו ההיסטורית ולקיומו בעולם הזה. שלושת התחומים הנידונים מבוססים על מערכת הנחות קוסמולוגיות ותיאולוגיות, מערכת המתמקדת בעולמות הנסתרים מהשגתו הרגילה של האדם, ומתייחסת בעיקרה למציאות השמיימית ולזיקתו המיסטית והמאגית של האדם אליה.

הממדים החדשים מיוסדים על ההנחה, כי התגלות האל ומלאכיו היא תופעה שלא פסקה לאחר חתימת כתבי הקודש, אלא היא תופעה הולכת ונמשכת. דהיינו, בספרות ההיכלות נשענות המיסטיקה, האנגלולוגיה והמאגיה על התגלות מתחדשת בעלת אופי אסוטר, הנודעת ליורדי מרכבה בעת התעלותם למרום ומהווה עבורם מקור השראה וסמכות. שלושתן מבוססות על תפיסת עולם המעמידה את ההווה השמיימית במרכזו, חושפת בה ממדים לא נודעים מזה ומגלה רובדי משמעות חדשים בלשון מזה. החיוב הדתי מתמקד בלימוד רזיה של המציאות השמיימית, בצפייה במרכבה, בידיעת השמות ובהתעלות לעולמם של המלאכים. המבוקש הרוחני מוגדר כ'ראיית מלך כיופיו' וכידיעת 'רזי עולם', כ'צפייה במרכבה', וכידיעת שמות הבריות השמיימיות ומירות 'שיעור קומה', וכרוך בשינון לשון השמות האניגמטית המבטאת את שבחו של האל ואת סתריו, בחיקוי עבודת המלאכים בהיכלות השמיימים ובשחזור מיסטי של יסודותיה.

שלושת התחומים מכוונים את המציאות השמיימית ומארגנים אותה כתבניות ליטורגיות ופולחניות בעלות אופי מיסטי, מאגי ואנגלולוגי. תבניות חדשות אלה מייצגות מפנה בעל משמעות בתודעה הדתית, מפנה המשקף התרחקות מהממשות המוחשית והתנכרות להוויה הארצית בצד נסיגה פנימה אל עולם המנותק מן ההווה החיצונית והתמקדות במציאות השמיימית, בחוויה המיסטית, בעולם המלאכים ובשימוש המאגי.

בין אם מסורות ההיכלות מיוסדות על נסיון מיסטי אותנטי הנכרך בגילוי סתרי החזיון השמיימי בעת הירידה למרכבה, או על חוויה אקסטטי-נומינלית בלתי אמצעית, ובין אם קיומן תקף בתחום הדמיון הדתי, המבדה הספרותי-הפיוטי או האסוציאציה המיסטית בלבד,²⁹ הרי שבתודעת כותביהם, כפי שהיא נשקפת ברבות ממסורות ההיכלות, ניכר בעליל שנודע לדברים תוקף של גילוי אלוהי ומוקנית

29 השווה לדבריו של קלינס באשר לזיקה בין נסיון דתי אותנטי לבין יצירה ספרותית J. Collins, *The Apocalyptic Imagination*, New York 1987, p. 31; והשווה לדבריו של הלפרין (לעיל, הערה 7), עמ' 7, המבקר את יחסו של שלום לנסיון המיסטי הנשקף בספרות ההיכלות. וראה אליאור (לעיל, הערה 7).

להם עצמתה של חוויה רוחנית עמוקה. כל ידיעה בתחומים אלה נתלית בסמכות החזיון או בגילוי מלאכי ונשענת על תוקפו של מקור שמיימי מקודש.

בפרקים השונים המרכיבים את ספרות ההיכלות נמצא אלה בצד אלה רבדים שבהם שלושת התחומים כרוכים זה בזה וקשורים במישורין למקור הידיעה המיסטי, וכנגדם רבדים שבהם כל אחד מתחומים אלה עומד בפני עצמו. דהיינו, במסורת ההיכלות נמצא אלה בצד אלה חיבורים הכוללים רק שימושים והשבעות מאגיות,³⁰ בצד חיבורים הכוללים בעיקר המנות מלאכיים ותיאורים של קוסמולוגיית המרומים, ולצדם פרקי היכלות המתמקדים בביטוי הנסיון המיסטי של יורדי מרכבה ותיאור רשמי החזיון השמיימי שהיו עדים לו.³¹ לצדן של החטיבות המוכחנות נמצא בחלקים אחרים שילוב של תחומים אלה במכלול אחדותי.

שלושת התחומים נידונים בספרות זו בדפוסים סגנוניים שונים ובדרכי מסירה מגוונות, אך יש להבחין בין החלוקה החיצונית, הנשקפת ברבגוניות הסגנונית והז'אנרית של המסורות השונות, לבין הויקה הפנימית המשותפת למיסטיקה, למאגיה ולאנגלולוגיה. מן הדין להימנע מהפרדה שרירותית בין התחומים וממיון פשטני שלהם, שכן ההתעלות המיסטית או הירידה למרכבה הן מקור הסמכות ליצירה הדתית הבאה לידי ביטוי בספרות ההיכלות על כל ענפיה, ועדוה בלתי אמצעית על המציאות השמיימית החדשה הנפרשת ביצירה זו.³² האנגלולוגיה היא המצע המושגי, היוצר את ההווה הנומינלית המאפיינת ספרות זו, והיא אף תבנית היסוד הקוסמולוגית והריטואלית המכוננת את המציאות השמיימית אשר אליה מתייחסים יורדי המרכבה, ודגם החיקוי שממנו יונקים הם השראה לעבודתם. יתרה מזו, האנגלולוגיה היא זו המפרנסת הן את המסגרת הריטואלית, הן את 'השימוש' המאגי והן את ההתעלות

30 ראה לעיל, הערות 5, 22.

31 ראה 'היכלות רבתי' ומעשה מרכבה' להמנונות מלאכיים, ו'ספר היכלות' לתיאורים קוסמולוגיים. ועיין לעיל, הערות 4, 6. עוד ראה אלכסנדר (לעיל, הערה 1), עמ' 239.

32 פ' שפר טען לאחרונה בלשון שאינה משתמעת לשתי פנים כנגד הצבתו של היסוד המיסטי במרכז של מסורות ההיכלות ובזכות ראיית ספרות זו כקורפוס מאגי: 'כל הקורא את הטקסטים הכוללים בסניפוסים לספרות ההיכלות באופן בלתי משוחר ומבלי להתחשב בהיסטוריה של המחקר ראשיתה בעבודתו של ג' שלום, דאי יתקשה להסיק שהעלייה למרכבה היא דוקא זאת העומרת במרכז עניינם של מחבריה של ספרות זו. נראה לי שרשם אחר לגמרי יכפה עצמו על הקורא, לאמור, ענין לנו עם טקסטים מאגיים באופן בולט הדנים בהשבעות רבות עוצמה'. P. Schäfer, 'Gershom Scholem Reconsidered: The aim and purpose of early Jewish mysticism', *The Twelfth Sacks Lecture*, Oxford 1986, p. 6 (תרגום שלי, ר"א). וראה עתה: P. Schäfer, *Hekhalot Studien*, Tübingen 1988, chap. 13, pp. 288ff. והשווה ביקורתו של גרינולד על עמדה זו: I. Gruenwald, *From Apocalypticism to Gnosticism*, Frankfurt 1988, chap. 6, pp. 175-190.

המיסטית. המאגיה, או מערכת הקשרים והזיקות בין העולמות הנגלים לעולמות הנסתרים, הנוקטת לשמות המרכיבים את המציאות השמיימית והמשפיעים עליה, היא הגילום בר-המסירה של מסורת השמות ושל סדרי עולמות עליונים הנלמדים מפי המלאכים בעת הירידה למרכבה. המאגיה היא אף המפתח להתעלות המיסטית החזונית, ל'שימוש', להשבעה ולהשפעה התיאורגית על הכוחות השמיימיים ולשינוי סדרי הטבע באמצעות שליטה על כוחות עליונים.

שלושת התחומים הנזכרים נדונו במידה שונה במחקר ספרות ההיכלות. היסוד המיסטי וזה להארה מקיפה ולדיון מחקרי רחב בצדדיו הפנומנולוגיים וההיסטוריים³³ היסוד המאגני והתיאורגי נדון במידת מה בהשוואה למקומה של המאגיה בתרבות הסינקרטסטית בת התקופה,³⁴ ומסורת השמות וזיקתה המיסטית והמאגית נחקרה במידה מסוימת אף היא.³⁵ לעומתם, היסוד האנגלולוגי כתופעה כוללת נדון רק במידה מעטה, ורבינו הבאים יוקדשו לכירור ייחודו בספרות ההיכלות ולהארת ממריו המיסטיים, המיתיים והריטואליים.

דיונו יתמקד במאפייניה של תפיסת המלאכים בספרות המרכבה, בזיקתה לתפיסת הפלידומה ולמסורת המיתית, ובמשמעות מקומם הפרוטוטיפי של המלאכים ופולחנם במקדש השמיימי, בריטואל של יורדי מרכבה.

★ ★ ★

תפיסת המלאכים בספרות ההיכלות התגבשה בזיקה להתפתחויות שחלו במקומם של המלאכים ביהדות הבתור מקראית על זרמיה השונים. התפיסות האנגלולוגיות בספרות האפוקליפטית ובכתבי כת מרבר יהודה משקפות שלב חדש בהתפתחותה של האמונה במלאכים ובהתפשטותה.³⁶ שלב זה הוסבר בדרך כלל כתוצאה מעליית התפיסה הטרוסצנדרנטלית של האל, שהרחיקה את אלוהים מן העולם וחייבה שיתופן

33 ראה לעיל, הערה 11. עוד ראה אפוקליפטיקה, עמ' 98-126; דן (לעיל, הערה 3).

34 ראה זרמים, עמ' 50-51; גנוסטיציזם, עמ' 75-77; ספר הרוזים, עמ' 1-6; סמית (לעיל, הערה 2), עמ' 149-160. במאמרו של שפר (לעיל, הערה 22), נסקרת ההיסטוריה של המחקר בתחום זה וההתפתחויות החשובות המתחוללות בו עתה עם ההדרתם של טקסטים מאגיים יהודיים מן הגניזה.

35 ראה לעיל, הערה 23.

36 ראה: W.O.E. Oesterley, *An Introduction to the Books of the Apocrypha*, London: 1935, pp. 106-110; "ליכט, 'מלאכים', אנציקלופריה מקראית, ד, 1970, טורים 900-975; מ' מאך, 'מחקרים בתורת המלאכים היהודית בתקופה ההלניסטית-רומית', עבודה לשם קבלת התואר דוקטור, תל-אביב 1986; עיין שם, נספח ביבליוגרפי מפורט, על המלאכים בספרות החיצונית.

של ישויות ביניים; אם כי לעתים יוחסה התפתחות זו להשפעה זרה, בעיקר פרסית ובבלית, על האמונה הישראלית. לפי השקפתם של רבים מן הספרים החיצוניים, ממלאים המלאכים את חללו של העולם השמיימי ומאדירים את גדולת הבורא בשמשם פמליה של מעלה. אולם הם אף עשויים לרדת לעולם הארצי, לבצע שליחויות בשם האל ולנהל שיג ושיח עם נביאים חזונים ומיסטיקנים.

המלאכים משמשים בתפקידים מגוונים בעולם העליון וקשורים בטקסים הנערכים במקדש השמיימי, בפולחן ובתפילה המתקיימים לפני כס הכבוד.³⁷ בצד תפקידיהם השמיימיים, המתוארים בזיקה לכהונה ולמקדש, מתוארת הפמליה המלאכית אף בהשפעת מראה חצרות המלכים והפמליה המלכותית והצבאית בתקופה הפרסית המאוחרת. לכך משירוחם השמיימי נוטלים המלאכים חלק בהנהגת הבריאה, וממונים בידי האל על ממדים שונים של היקום ושל התממשות ייעודו ההיסטורי. הם נחלקים למעמדות ולכיתות שונות כחלוקה הירארכית מפורטת, חזכים במקורות שונים לתיאור ויזואלי ולצביון אישי מובחן. פרטי ממשותם — מספרם, תכונותיהם, מעמדותיהם ותפקידיהם, משתנים כחיבורים השונים של הספרות החיצונית, אולם ההרגשה על מרכזיותם משתקפת בצורה כולטת כחלקה הגדול של ספרות זו.³⁸

רבים מן המאפיינים הנזכרים לעיל מצויים גם בתפיסת המלאכים בספרות ההיכלות, אולם אין הם מצוטטים או לקוחים כפשוטם אלא מוצגים מבעד לפריסמה שונה — זו המיסטית, המוצגת מנקודת ראותו של יורד המרכבה העולה ביזמתו השמיימה, פוגש במלאכים ולומד את שפתם; או זו המאגית, המוצגת מנקודת הראות העוסקת בהשפעה על העליונים, בהשבעת מלאכים ובשימוש בשמות. הכולל נוסף נערך ככך, שבספרות

37 ראה: א' אפסוביצר, 'בית המקדש של מעלה על פי האגדה', תרכ"ב (תרצ"א), עמ' 137-153, 257-287. א"א אורבך, 'ירושלים של מטה ירושלים של מעלה', ירושלים לרורותיה — הכינוס הכ"ה לידעת הארץ, תשכ"ט, עמ' 156-171. והשווה: H. Bietenhard, *Die Himmlische Welt im Urchristentum und Spätjudentum*, Tübingen 1951, pp. 192ff.

38 לציון מפורט של מראי מקום בספרות זו אודות מלאכים ראה: J.H. Charlesworth, *The Old Testament Pseudepigrapha*, II, New York 1985, pp. 925-927; M. Stone (ed.), *Jewish Writings of the Second Temple Period*, Philadelphia 1984, p. 678. כמה חיבורים בספרות זו מעידים על עצמם שהם חיבורים שהוכתבו על-ידי מלאכים וככמה מהם מצויים דיאלוגים עמם. רבים מהחזיונות האפוקליפטיים נזקקים לרמותו של מלאך דובר המנחה את החזה בהתעלותו השמיימית, מפרש את פשר החזיון הנגלה לעיניו ומבאר את משמעו הקוסמולוגית או האסכטולוגית. וראה, למשל, חנוך האתיופי, צואת לוי, חזון יוחנן וספר היובלים. בדבריו של יוסף בן מתתיהו נזכרות מסורות סודיות של שמות מלאכים שנשמרו אצל האיסיים, ובאפוקליפסה של אברהם מתואר המלאך יהואל, ששם האל בקרבו, כמי שמלמד המנונות שמיימיים. ראה גנוסטיציזם, עמ' 23-24; צרלסוורס, שם, עמ' 681-700.

השינוי במקומם של המלאכים בתודעה הדתית והתמורה במשמעות תפקידם במציאות השמיימית נובעים מן המפנה שחל בהבנת מושג האל ובמשמעותה של ההתגלות האלוהית בספרות הבתר מקראית מזה, ובהפסקת הנבואה ואבדן הסמכות הנבואית בימי בית שני מזה. לעומת התפיסה המקראית, המשקפת את תחושת קרבתו של האל לאדם ורואה בהתגלות האל מאורע המתרחש בתחום הארצי, המתנה ביזמת האל וברצונו להתגלות בעולם הזה ובמציאות ההיסטורית,⁴² הרי שבספרות הבתר מקראית משתקפת עמדה שונה. בספרות זו מודגשת רוממות האל ומוטעמים השגבתו האדרתו וריחוקו העצום מן המציאות הארצית. בעקבותיה של השקפה טרנסצנדנטית זו, המפתחת תפיסת אל נשגב בריחוקו שדרכיו מופלאות ונסתרות מהבנת האדם, מתפתחת השקפה הרואה את הנהגת היקום כמסורה בידי מערכת כוחות שמיימיים.

בהדרגה מתגבשת השקפה בדבר קיומם של מערכים שמיימיים סבוכים החוצצים בין האל לאדם — רקיעים, היכלות ומרכבות, ולצדם מערכת מורכבת של ישויות שמיימיות הנושאות את שלטונו של האל ומנהיגות את העולם בשמו. נוצר חיץ של מלאכים, שרים ומגוון של בריות שמיימיות, בין האדם לאל, ולעומתו מצטיירת כמיהה עזה לחדור לעולמות הנסתרים ברקיעים השמיימיים, לצפות ביופים, לחשוף את רזיהם ולהעיד על המתחולל במרומים.⁴³

שינוי נוסף שנבע מן התפיסה הטרנסצנדנטית חל במקומה של ההתגלות האלוהית. בספרות הבתר מקראית שוב אין האל מתגלה בארץ, אלא נגלה רק לחושים העולים לשמים. כל תיאורי ההתגלות האלוהיים מתייחסים לגילוי האל בעולמות עליונים, ומסרים משמם של אנשים שעלו למרום וצפו בחזיון השמיימי. ההתגלות מופקעת מן המציאות הארצית, מתחומם של הנביאים ומרשות הרבים, וכרוכה בעלייה למרום של יחיד נבחר, בגילוי חזיון שמיימי וכשיג ושיח עם המלאכים, המנחים את העולה ומבארים לו את החזיון.

ההדגשה על נשגבותו של האל ועל ריחוקו מכל מגע עם ההווה הארצית, בצד העתקת תחום ההתגלות מן הארץ לשמים, היתה כרוכה בשינוי במעמדם של המלאכים וברה-מיתולוגיזציה של העולם השמיימי. המלאכים הופכים לישויות אלוהיות החוצצות בין המציאות הארצית למציאות השמיימית מחד גיסא, ולישויות מתווכות בין ההווה

החיצונית מופיעים המלאכים בדרך כלל במסגרת אפוקליפטית וקשורים בפרשנות אסקטולוגית, בעוד בספרות ההיכלות אין הם קשורים בדרך כלל בתכלית החורגת מן הִפְיִיה המיסטית או מן הזיקה המאגית. לאמור, בספרות החיצונית אין המלאכים נפעלים על-ידי החושים או מושבעים על ידם, אלא קשורים בשליחות אלוהית קבועה מראש.

ההשקפות השונות אודות המלאכים בספרות הבתר מקראית לא נתגבשו לכלל שיטה אחת, אולם ניכר בבירור שחשיבותם של המלאכים במחשבה הדתית הולכת וגדלה בתקופת בית שני, ומחזור בעליל שהתפתחות בתפיסת המלאכים וגיבושים שונים של תורות מלאכים נערכו בחוגים אשר בהם התחברה הספרות החיצונית ונכתבו מגילות מדבר יהודה. מקום מיוחד נודע למלאכים המכונים 'כהני-קורב', 'נשיא-ראש' ו'בני-אור'. בספרות קומראן, שבה עולם המלאכים הופך למוחשי ולריאלי ומשתלב בתפיסת הפולחן הארצי והשמיימי של חברי 'היחד', בחוקי הטהרה המחמירים שלהם, במקומו של המקדש השמיימי וכוהניו המלאכים בהשוואה לכהונה של אנשי היחד, בתכניות מלחמות 'עַת קָץ' בין בני אור לבני חושך השמיימיים והארציים ובגורלה של הכת באחרית הימים.³⁹ לכוחות שמיימיים שונים, המכונים 'שרים' או 'ארכונטים' נודע מעמד מרכזי גם בספרות הגנוסטית של המאות הראשונות. בספרות זו קשורים כוחות אלה במסורות בריאת העולם, בהשקפות מיתיות הכרוכות בפלירומה, בחטא המלאכים הנופלים ובתפיסות דואליסטיות שונות.⁴⁰ למלאכים מקום חשוב אף בספרות המאגית-הסינקרטיסטית שפרחה בכל רחבי העולם ההלניסטי בשלהי העת העתיקה. בחיבורים המאגיים מהווים המלאכים את מושגי ההשבעות, ומייצגים את כוחות המסתורין הפועלים על האדם ונפעלים על ידו.⁴¹

39 על תורת המלאכים בקומראן ראה: י. דיין, מלחמת בני אור בבני חושך, ירושלים 1955, עמ' 209-221; F. Strugnell, 'The Angelic Liturgy at Qumran — 4Q Serek Shiroth', suppl. to VT 7 (1960), pp. 318-345; C. Newson, '4Q Serek Shiroth Olat Hassabbat (The Qumran Angelic Liturgy)', Ph.D. Thesis, Harvard 1982; idem, *Songs of the Sabbath Sacrifice: A Critical Edition*, Atlanta 1985, pp. 23-59, 77-80.

40 ראה: H. Jonas, *The Gnostic Religion*, Boston 1963, pp. 42-44, 130-143; K. Rudolph, *Gnosis — The Nature and History of Gnosticism*, San Francisco 1987, pp. 53-87; G. Stroumsa, *Another Seed*, Leiden 1984, pp. 53-87; לזיקה בין התפיסות הגנוסטיות של הארכונטים ושוברי השערים לבין תפיסת המלאכים בהיכלות ראה זרמים, עמ' 49; והשווה אפוקליפטיקה, עמ' 100-120. ראה: P. Alexander, 'Comparing Merkabah Mysticism and Gnosticism: An Essay in Method', *JJS* 35(1) (1984), pp. 1-18.

41 ראה: H.D. Betz (ed.), *The Greek Magical Papyri In Translation*, Chicago 1986, pp. xli-liii; E.R. Dodds, *The Greeks and the Irrational*, Berkeley 1951, pp.

J.M. Hull, *Hellenistic Magic and the Synoptic Tradition*, London 1974, pp. 283-311. להשוואה חלקית בין הספרות המאגית לספרות ההיכלות ראה: סמית (לעיל, הערה 2), עמ' 149-160; אפוקליפטיקה, עמ' 100-104; M. Himmelfarb, 'Heavenly Ascent and the Relationship of the Apocalypses and the Hekhalot Literature', *HUCA* 59 (1988), pp. 82-86.

42 ראה: י. גוטמן, הפילוסופיה של היהדות, ירושלים 1963, עמ' 13-14.

43 ראה: I. Chernus, *Mysticism in Rabbinic Judaism*, Berlin & New York 1982, p.

א. המציאות האחרת

ספרות ההיכלות מתמקדת בעולם המרכבה ובהיכלות השמימיים ומעבירה את כימת ההתרחשות הרתית למרומים, לתחומן של ישירות מלאכיות וכוחות שמימיים שונים. ספרות זו משקפת את ההנחה, שאין ממשות אמיתית מתקיימת בתחום הארצי, לפיכך מרכזי חיי הדת מוסט מן המציאות הגשמית אל המציאות החזיונית ואל הממשות המיתית של עולם המלאכים ורמות ה'שיעור קומה', ותשומת הלב כולה מתמקרת בתחומה של 'המציאות האחרת', השונה במהותה המסתורית מכל מציאות מוכרת. בספרות זו נקבעת מסגרת התייחסות מיסטית, שבה אין האדם פועל בזיקה למסורת דתית כתובה ואף אינו מוגדר בעיקרו של רבו על-פי יחסו לזולתו ועל-פי הווייתו במציאות הארצית, אלא על-פי יחסו אל ההתגלות המתחרשת של עולם המרכבה ואל הבריות השמימיות וההוויות המיתולוגיות הנחשפות בה.⁴⁴

המציאות השמימית שאליה מתייחס יורר המרכבה כוללת תיאור קוסמולוגי מפורט של הרקיעים ומניין מדויק של פרטי הממשות המיתית של עולם המלאכים; בעלי ההיכלות מונים קבוצות רבות של מלאכים המכונות בשמות כוללים. ביניהן נמנים: 'שרי-מרכבה', 'גלגל-מרום', 'כרובים', 'אופנים', 'שרי-פני-החיות', 'אופני-אורה', 'כרובי-הור', 'חיות', 'חשמל', 'זוחלי-אישות', 'חיות-קורש', 'שרפי-להבה', 'גודי-צבאות', 'חיילי-ערכות', 'שרים הגרולים שנקראים 'יוי' בשמו של מלכם, 'בני מרומים', 'שבעה ראשי שמי גיבורי כוח', גרודים, שרפים, אדאלים, משרתים, 'שנים-עשר ממונים', 'מלכי-גיבורים', 'מלאכי-רום', 'קריש-עליונים', 'שבעה שרים שומרי שבעה פתחי היכלות', 'אלף מתנות וריכי צבאות', 'מחנה-השכינה', 'מלאכי קורש', וכיוצא באלה. שמות אלה משקפים מסורות אנגלולוגיות שונות המצויות בכפיפה אחת בספרות ההיכלות, ומקורם מצוי, כחלקו, בזיקה מילולית עקיפה למסורת המקראית בכלל ולחזון יחזקאל בפרט. אולם הצירופים הייחודיים הם פרי יצירתם של בעלי ההיכלות, ההופכים את המושגים החזיוניים הרוממים לישירות שמימיות מאנשות המשוררות ומקלטות את האל.

חלק ניכר משמות אלה מורכב ממושגים ומצירופים שמקורם בחזון יחזקאל (פרקים א, י), אולם גלגולם בספרות ההיכלות אינו ציטוט ישיר או צירוף מקרי, אלא מעין פענוח של חזון המרכבה ושחזור תלת-שלבי של מקורו הפולחני של החזון במקרש הארצי, העתקת כלי עבודה המקרש למישור החזיוני כמראה המרכבה, ושיבוץ המואנש בפולחן השמימי, ברפואי עבודת הכוהנים והלוויים.

קריאה זו מיוסדת על ההנחה, שחלק לא מבוטל מן המושגים הנזכרים בחזון ההקדשה של יחזקאל אינו אלא הפשטה חזיונית של מושגים הלקוחים במקורם

44 על עולם המלאכים כ'מציאות האחרת' ראה לעיל, הערה 9; וראה סינופטיס, סעיפים 152-174 להדגמה אחת מני רבות של תפיסה זו בספרות ההיכלות.

השמימית למציאות הארצית מאירך גיסא. הם מצטיירים בספרות זו כבעלי רזים וכיודעי פשר העתיד, כמבארי החזיון השמימי וכמפרשי סתרו של העולם הארצי, ואף כנושאי הטקס השמימי המהללים, משבחים ומתפללים במרומים.

המגמות החדשות בספרות החזיונית ובכתבי כת מדבר יהודה בדבר מעמדם של המלאכים ומקומם בתפיסה הרתית, התפתחו והעמיקו בספרות ההיכלות. יסודות אנגלולוגיים הנוכרים בספרות האפוקריפית ובמגילות, עברו עיבוד חדש במסורות ההיכלות, ושולבו ביסודות מיסטיים ומאגיים ובמסגרות מיתיות ופולחניות. שלושה יסודות מובחנים ניכרים כתורת המלאכים בספרות ההיכלות:

א. היסוד המיסטי הגלום בזיקה ל'מציאות האחרת', היונקת מהחזיון של מרכבת יחזקאל, מן 'הכניסה לפרדס' ומתפיסת 'שיעור קומה', וכמה מחלקיה מושפעים בעקיפין מהספרות הבתר מקראית.

ב. היסוד המיתי, המתייחס לריבוי כוחות אלוהיים בעולם המרכבה וליצירת דמויות אלוהיות חדשות, המושפע כמידה מסוימת מן התרבות הסובבת, עם שהוא מבטא חוויה דתית נומינלית מקורית ורבת עצמה.

ג. היסוד הריטואלי-המאגי, המצוי בזיקה לפולחן המקדש השמימי ומושפע הן מן הנסיבות ההיסטוריות אחרי חורבן המקדש, הן מהמגמות הסינטקטיסטיות והן מספרות קומראן.

לצדם של יסודות אלה מצויים ממדים נוספים בתפיסת המלאכים, כגון מקומם של המלאכים בתפילה; יחסם האמביוולנטי ליורדי המרכבה העולים לשמים; 'הורדת מלאכים', 'שר-התורה', 'מלאכי חבלה' ומאבק עם מלאכים עוינים. עניינים אלה לא נדונו כאן הן משום שכבר נדונו במחקר, והן משום שהם קובעים מקום לעצמם או חורגים מן היסודות המשותפים המעצבים את תורת המלאכים בספרות ההיכלות.⁴⁵ דברינו הבאים יוקרשי לכירורם של שלושת היסודות הנזכרים לעיל, המתווים את תפיסת המלאכים במסורת המרכבה.

44 P. Schäfer, 'Engel und Menschen in der Hekhalot Literature', *Kairos* 22: ראה: 201-225; idem, *Hekhalot Studien*, Tübingen 1988, pp. 250-276; ודיונו של הפרץ (לעיל, הערה 7), ב'שר תורה', עמ' 427-438. לענין המלאכים והתפילה בספרות ההיכלות ראה: א' גרינלד, 'שירת המלאכים, הקדושה ובעיית חיבורה של ספרות ההיכלות', פרקים בתולדות ירושלים כימי בית שני, ירושלים תשמ"א, עמ' 459-481; והשווה: M.D. Swartz, 'Patterns of Mystical Prayer in Ancient Judaism: Progression of Themes in Maaseh Merkavah', P. Fleisher (ed.), *New Perspectives on Ancient Judaism*, V, New York 1990, pp. 173-186; וכן: מ' בר-אילן, סתרי תפילה והיכלות, רמת-גן תשמ"ז (ועיין במפתח הערך 'מלאכים'). לענין מלאכים משחיתים ראה: י' דן, 'פתח היכל הששי', דברי הכנס המיסטיקה היהודית הקדומה, מחקרי ירושלים במחשבת ישראל ו, א-ב (תשמ"ז), עמ' 197-220.

דומה, שהמטמורפוזה החזיונית של מוקד הפולחן במקדש הארצי אכן היה בה כדי לשמר את העבודה הנכחדת ואת פליה בזכרון הפיזי, ולקיים את הזכרון ההיסטורי בתוך הטקסט הנבואי. בעלי ההיכלות, שהתכוונו בעיני רוחם במרכבת יחזקאל אחרי חורבן בית שני, הפכו את הישיות החזיונית שהיו קשורות במקורן לפולחן המקדש הארצי לנושאות הפולחן במקדש השמימי, בשעה שתוארו את חלקי המרכבה בדמות ישויות שמימיות מואנשות הנוטלות חלק בפולחן השמימי בדפוסי העבודה במקדש.

החיות, הכרוכים והאופנים, המתוארים בחזון יחזקאל בלויית תנועה רב-צדדית, מראה נורא הוד, קול שאון והמולה, רוח סערה, אש מתלקחת נוגה ולפידים, מצטיירים בדברי בעלי ההיכלות בדמות כוהנים ולוויים שמימיים המנגנים, מרוננים, מזמרים ומשוררים מול כיסא הכבוד: 'מקול ניגון כינורות חיותיו מקול רינת תופי אופניו ומקול זמירות צלצלי כרוביו... כי בששה קולות משוררים לפניו מרות נושאי כסא כבודו הכרוכים והאופנים וחיות הקדש'.⁴⁷

בחלקיה השונים של המרכבה מתחוללת האנשה רב קולית, שכן כל מרכיביה הופכים למשוררים, מנגנים ומזמרים ככליהם של כוהני המקדש. הטקס השמימי הנומינטי מתואר באמצעות צירופן של הישיות החזיוניות של מרכבת יחזקאל, הקשורות בפולחן המקדש בעקיפין, עם תיאורי עבודת הכוהנים והלוויים, הקשורים בפולחן המקדש הראשון והשני במישורין: 'אף חיות הקדש מתכוננות ומתקשרות ומטהרות... ומתלבשות לבושי אש... וכולם עומדים בטרה ובקדושה ואומרים שירה וזימרה ושבח וצהלה וקלוס בקול אחד בדבור אחד בדעת אחר ובנימה אחת'.⁴⁸ הנצחתו של המקדש הארצי שחרב בכך דמותו החזיונית והנצחת עבודת המקדש הארצי באמצעות הטקס השמימי שבים ומהדהדים כחזיונם של בעלי המרכבה. בספרות ההיכלות מתקשרת העבודה השמימית, הכורכת את חזון המרכבה ועבודת המקדש, עם התפילה הארצית, שכן כל בריות המרכבה מצטיירות כמקהלה שמימית ארירה המשוררת, מנגנת, משבחת, מקלסת ומתפללת לעומת המתפללים הארציים האומרים 'קדוש קדוש קדוש'. כך נשלם המעבר מפולחן המקדש הארצי לחזון המרכבה הנבואי, המשמר את יפעת המקדש בחזון השמימי, יפעה השבה ונחשפת מחדש בהתעלות המיסטית של בעלי ההיכלות, המציירים את עבודתן של חיות

המקובלות על מבנה המרכבה ועל אופי החזון בהשוואה לתרבות בת התקופה. על כלי בית המקדש הראשון שנלקחו שלל לבלב ראה מל"ב כד, ג; כה, יג-יז; יר, נב, ז-כז; דה"ב לו, ז, יח. והשווה מסורות הכורכות את חזון יחזקאל עם כלי המקדש בראויות יחזקאל (מהר"ג גרינולד), טמירין א (תשל"ב), עמ' קי, שורות 31-32.

47 סינופסיס, סעיפים 103, 161.

48 סינופסיס, סעיפים 184-185; והשווה שם, סעיף 590. השווה דה"ב ה, יב-יד; ז, ו; מל"א א, יב; ולהלן, הערה 94. על הכוהנים והלוויים המשוררים במקדש השווה נחמ' ז, יב, כו, מו; וראה על כך עוד להלן.

מחפצי הפולחן של מקדש שלמה, המתוארים בפירוט בספר מלכים (א; ז, כג-לז; ח, ו-ט) ובדברי הימים (ב; ג; ז-יד; ד, ג-ה, יד-ט). האריות, הבקר, הכרובים, החישורים, האופנים ותבנית המרכבה, שהיו קשורים כולם במישור הפולחני כחלק מחפצי עבודת המקדש, עברו מטמורפוזה חזיונית כדמותן של חיות הקודש בעלות פני אריה, פני שור וכרוב הניצבות על אופנים, בחזון המרכבה של יחזקאל.

ים הנחושת, שעמד על ארבע שלשות של בקר שפנו לארבע רוחות 'צפונה... ימה... נגבה... ומזרחה', ומכונות הנחושת בעלות ארבעת האופנים בעלי החשוקים והחישורים, שעל מסגרותיהם עמדו 'אריות בקר וכרובים... ותמרת כמער'איש' (מל"א ז, כג-לז), והכרובים המצופים וזה הפורשים את כנפיהם 'הנוגעות כנף אל כנף' (מל"א ו, כג-כח), אלה התגלגלו בחזונו של הכהן הגולה יחזקאל למראה אש ונוגה וענן, שמתוכו נראתה 'דמות ארבע חיות' מכונפות, נוצצות 'כעין נחושת קלל', הפונות לארבע רוחות השמים, 'דמות פניהם פני אדם ופני אריה... ופני שור... ופני נשר לארבעתן', וכנפיהם 'חכרות אשה אל אחותה' (יח' א, ר-יא). רביעיית אופני המכונות במקדש, המתוארת בפירוט מוחשי 'וארבעת האופנים למתחת למסגרות... ומעשה האופנים כמעשה אופן המרכבה ידותם וגביהם וחשקיהם וחשקיהם הכל מוצק' (מל"א ז, לב-לג), הופכת בחזון יחזקאל לארבעה אופנים שמימיים: 'וארא החיות והנה אופן אחד בארץ אצל החיות לארבעת פניו: מראה האופנים ומעשיהם כעין תרשיש ורמות אחד לארבעתן ומראיהם ומעשיהם כאשר יהיה האופן בתוך האופן... וכלת החיות יכלו האופנים... כי רוח החיה כאופנים' (יח' א, טו-כא). הכרובים המכונפים מן המקדש הפכו אף הם בגרסתו השנייה של החזון לכרובים מכונפים בעלי ארבעה פנים, הניצבים על ארבעה אופנים, המזוהים עם חיות הקודש וקשורים במקדש שנראה לנביא 'במראות אלהים' (יח' י; ח, ג).

כלי הפולחן וחפצי הנחושת הדומים ממקדש שלמה, שקרוב לוודאי הושפעו במקורם מדפוסי מחשבה מיתיים, התגלגלו כ'דמות ארבע חיות' מכונפות הנוצצות 'כעין נחושת קלל', המתנועעות ומשמיעות קול והמולה בחזון המרכבה. בממד החזיוני נוספו תנועה, קול ואש למבנה הפולחני המרובע שהצטייר כשילוב של דמויות חיות וגלגלי מרכבה, מבנה שנשמר גם בצירוף החזיוני של המרכבה השמימית. אולם הממד המהותי שנוסף בחזון הוא זה המיתי והמיסטי, המנציח את כן-דמותו הארצי, חרף כליונו. דומה, שיחזקאל הכוהן אשר הוגלה בגלות יהויכין בשנת 597 לפנה"ס, בשעה שנכודנצר שדר 'את כל אוצרות בית ה' ואוצרות בית המלך ויקצץ את כל כלי הזהב אשר עשה שלמה מלך ישראל כהיכל ה'' (מל"ב כד, יג) דאה 'מראות אלהים' 'בשנה החמישית לגלות יהויכין' (יח' א, א-ב), מראות שבהם הפכו כלי המקדש המנותצים וחפצי הפולחן השדודים לישויות חזיוניות בהיכל השמימי.⁴⁶

46 לסקירת ההשקפות המחקריות אודות חזון יחזקאל עיין: M. Greenberg, 'Ezeiel 1-20', Anchor Bible, New York 1983, pp. 39-59; וראה שם, עמ' 51-59, דיון בהשקפות

המרכבה בדפוסי עבודת הכוהנים והלוויים ומצרפים את הליטורגיה השמימית עם התפילה הארצית: מקול ניגון כינורות חיותיו מקול רינת תופי אופניו ומקול זמירות צלצלי כרוביו מתגבר ויוצא הקול כרעש גדול בקדושה בשעה שישראל אומרים לפניו ק' ק' ק' 49

במסורות השונות מתוארים המלאכים הלוקחים חלק בטקס השמימי כמשמשים את כיסא הכבוד, כנושאים עליהם 'אותיות בוראות' וכמעוטרים בחקיקת השם המפורש. הם מתוארים כחברי פמליה של מעלה, ומוגדרים כשומרי פתחי ההיכלות וכבעלי חותמות. כלומר, הם מעוצבים בהשראתם של מושגי פולחן ומקדש ארציים, שיש בהם פמליית משרחים ומשמשים שמעמדם קבוע בסדר הירארכי. פמליה זו מעוטרת אותות כבוד וסימנים מובהקים של ריחוק ומעלה, המגלמים את המדרג ההירארכי ומשקפים ביטויי סמכות ותפקידים מוגדרים. בתיאור עבודתם בהיכל השמימי נאמר שהם 'מעבירים כתרים', 'מזכירים שמות', 'אומרים קדושה', מברכים ומתפללים, מקלסים, אומרים שירה, 'נותנים תהילה שבח ורינה', 'מכניסים מושב ליושב כרובים', 'קושרים כתרים', משוררים המנונות, 'ממללים בזמרה', מנגנים, 'מזכירים ומשמיעים זכרון שמו', 'מכוונים', 'מתקדשים', טובלים ו'מיטהרים בנהרי אש'. רהיינו, הם מגלמים העצמה שמימית של פולחן המקדש הארצי ושל הטקסים הכרוכים בו, ומשקפים מקבילה לעבודת הכוהנים והלוויים, כפי שנראה להלן. בצד מעמדם בעולם השמימי הם אף מייצגים את האל ומבטיחים את קרבתו לבני האדם ואת פעולת כוחו באמצעותם. בכמה מסורות הם מצויים כממונים על סדרי הטבע וכמנהיגים את העולם. במסורות ההיכלות משיחים המלאכים עם יורדי מרכבה, נענים להשבעותיהם, מגלים להם סודות ורזים, מפענחים את סתרי המציאות השמימית, מלמרים אותם את מסתרי 'שיעור קומה' ומעלים אותם לכס הכבוד. לאמור, הם הופכים לרמויות המקשרות בין מסתרי השמים לבין השגתו של יורד המרכבה. המלאכים הופכים לבריות שמימיות נראות ונשמעות ולשוכני עולמות עליונים בני שיח, או לממד הנגיש של העולם האלוהי המושג לאדם בעיני רוחו כשעה שהמקדש הארצי חרב, הנבואה פסקה והאל התרחק מהשגה. 49

ב. המרכבה — ריבוי הכוחות האלוהיים

במסורות ההיכלות משתקף המעבר מתפיסה דתית המתמקדת כאל לעבר תפיסת עולם המתמקדת במרכבה. דהיינו, בצד ההתייחסות לאל הנשגב בסתרי ההיכלות מיוחסת

49 ראה סינופסיס, סעיף 161, והשווה מסורות שונות בדבר תפילת עליונים ותחנותים שם, סעיפים 162-165, 178-190; ועיין: חזון יוחנן ד, ה, וראה עוד סמוך להערה 98.
44 ראה סינופסיס, סעיף 123 בדבר תיאור קורר של חורבן המקדש המיוחס לבת קול שמימית.

חשיבות רבה לכוחות השמימיים המצויים לצדו, הנגלים ליורדי המרכבה. לצדן של הקבוצות הכלליות, המצויות בזיקה לחזון יחזקאל וללשון התיאורית המקראית, קבוצות המכוננות את ההוויה השמימית והיוצרות את המרכבה, מופיעים כוחות שמימיים יחידים בעלי שמות שמקורם אינו ידוע, כגון מטטרון, ענפאל, זהריראל, טטרוסיא, סוריא, סנסגיאל, כרוביאל, יופיאל, מגהשה, שקרהוזאי, אדיריין, אוזיהא ורבים אחרים. לדמויות אלה, שמשמעות שמם אינה מחוורת והתפתחותם ההיסטורית נעלמת מאתנו, צביון מיתולוגי מובהק. הם מתאפיינים במעלתם האלוהית הנשגבת כמרומי המרכבה, המצויות בקווים מיתיים, ובזיקתם המורכבת לאל מחד גיסא, ובהיותם הכוחות השמימיים שעמם מקיים יורד המרכבה שיח ושיג בשלבים השונים של התעלותו מאידך גיסא. במרכזה של המציאות החזונית מצויים המלאכים, השרים, שומרי ההיכלות, חיות הקודש, הכרובים והבריות השמימיות, המשמרים את פולחן המקדש הארצי שחרב בכך דמותו החזונית בטקס השמימי מזה, ורוקמים מציאות מיתית חדשה, רבת הוד, מזה. כל אלה מתוארים מוויית הראייה של יורדי מרכבה, העולים להיכלות השמימיים ומשיחים עם שוכניהם.

כאמור, בימת החזיון עוברת למרום, ולפיכך תיאור המלאכים אינו כרוך במאורע היסטורי, בציפייה אסכטולוגית, בפרשנות טקסטואלית או בחזון נבואי מסוים, המתקשר לעולמו של האדם. תיאורם קשור בזיקתם לעולם המרכבה ולטקסי המרומים מחד גיסא, ולמציאות השמימית שעמה נפגש יורד המרכבה מאידך גיסא. המלאכים הם היוצרים את הממשות העליונה של עולם המרכבה על יפעתה, רוממותה ורזיה: הם נושאים של הטקס השמימי ושל הפולחן בהיכלות העליונים, הם האמצעי שדרכו נגלה המסתורין האלוהי ליורדי המרכבה, והם המכוננים את ההוויה הנומינלית שעל רקעה מתוארת דמותו של האל.

תפיסת 'המציאות האחרת' נשענת על הארה מיסטית וראייה חזונית המצויה בזיקה למרכבת יחזקאל ול'כניסה לפרדס'. אולם דומה, שהאנגלולוגיה הבאה בה לידי ביטוי מושפעת בצורה עקיפה גם מעולם המושגים של התרבות ההלניסטית הסינקרטסטית, הפוליתיאיסטית והמיתית, וקרובה לה כרוחה. המחשבה הדתית ההלניסטית התאפיינה בגיבוש מיתולוגיות סינקרטסטיות, שהיו מבוססות על עיבורן של מסורות קיימות, וביצירת ישויות אלוהיות חדשות. כן גילתה עניין בהתעלות מיסטית הכרוכה בראיית האל ובהתבוננות בכוחות השמימיים, והרחיבה את הדיבור על האמצעים המאגיים הקשורים בכך. 50 קווים אלה עולים בקנה אחד עם מאפייניה של ספרות ההיכלות,

50 ראה המקורות הנזכרים לעיל, הערה 41. השווה לדבריו של גוראנין על מושג האל ההלניסטי: E.R. Goodenough, *By Light, Light, The Mystic Gospel of Hellenistic Judaism*, New Haven 1935, pp. 11-47; ולדבריו של פסטוגייר על עניינין של הדתות ההלניסטיות בראיית האל ובפענוח המסתורין השמימי: A.J. Festugiere, *L'enfant d'Agripente*, Paris 1950, pp. 12-52

שנוצרה כתחום השפעתה של התרבות ההלניסטית ובויקה קרובה אליה.

תורת המלאכים של ספרות ההיכלות, המשקפת את המשך תהליך הרה-מיתולוגיזציה שהחל בספרות הכתר מקראית, מתגבשת, כאמור, בתקופה שבה רווחים הפוליתאיזם, הפגאניות והמסורות האוקולטיות והמאגיות בתרבות הסובבת.⁵¹ כל אלה באו לידי ביטוי בתפיסות אנגלולוגיות שבהן שימשו בערכוביה אלי המיתולוגיה היוונית והמצרית בצד דמויות מקראיות, ומהן צמחה מיתולוגיה סינקרטיסטית, המכירה כישויות אלוהיות רבות הנגלות לאדם.⁵²

בעלי ההיכלות ראו בעולמות העליונים אחדות אלוהית מורכבת, המכילה בתוכה, לצד האל, כוחות שונים וישויות אלוהיות שונות, המשתלבים יחדיו בחזיון השמימי ובהנהגת העולמות. השקפה זו רחוקה מרחק רב מהתפיסה המקראית, ששללה שלילה מוחלטת כל ישות אלוהית זולת ה', עם שהכירה בקיומם של מלאכים בדרגה שאינה מעניקה להם צביון מובחן ועצמאות מול האל.⁵³ במסורות ההיכלות ההתייחסות המיסטית איננה מתמקדת באל אחד ויחיד ובפמליה מלאכית נטולת צביון מובחן, אלא במכלול ישויות שמיימיות בעלות אפיונים מיתיים. ישויות אלה אינן נתפסות כמושגים מופשטים. אלא כדמויות נשגבות מטילות יראה שניתן לצפות בהן ולהאזין להן, ופעמים שהן עשויות לשמש אף הוויות בנות שיח. תפיסת העולם השמימי מצטיירת כדימוי של פגישה מעוררת אימה עם הוויות אלוהיות מסתוריות השונות באיכותן מכל מציאות מוכרת. ישויות אלה מצוירות בסדר הירארכי משתנה, ועל רקע אופייני הנומינזי נתפסת דמותו החדשה של האל בעולם המרכבה.⁵⁴ דוגמה אחת מני רבות לאופייני המיתי של הכריות השמימיות ולטיבן מעורר האימה נמצא בתיאור חיות הקודש הניצבות כפתח ההיכל השביעי:

ומאתים וחמישים ושש פנים יש בכל חיות הקדש נגר פתח היכל השביעי, גדולה מכולם חמש מאות ושחים עשר עינים יש בארבע חיות נגר פתח היכל השביעי

51 ראה סקירתו של נ' שפיגל, פלוטניוס: אנאדות, ירושלים 1978, עמ' 34-73.

52 ראה בטע' (לעיל, הערה 41); והשווה ספר הרזים, עמ' 1-28; וכן: E.R. Doods, *Pagan and Christian in an age of anxiety; some aspects of religious experience from Marcus Aurelius to Constantine*, Cambridge 1965, p. 38

53 ראה: א' רופא, האמונה במלאכים בישראל בתקופת בית ראשון לאור מסורות מקראיות, ירושלים תשכ"ט; והשווה סיכום ההשקפות השונות בדבר תפיסת המלאכים במקרא אצל מאך (לעיל, הערה 36), עמ' 15-51.

54 רודולף אוטו היה, כידוע, זה שהסביר את מהות התוויה הרתית כפגישה עם כוח השונה באיכותו מכל מציאות אחרת. הוא כינה אותו 'הכוח הנומינזי', ואת הפגישה עמו תיאר כחוריית פגישה עם המסתורין הנורא. על-פי השקפתו, המיתוס מבטא את תחושתו של האדם הנפגש עם הכוח האחר, והוא העומד במהותה של תחושה רתית אמיתית כביטוי ראשוני של תפיסת הכוח הנומינזי. וראה חיבורו (לעיל, הערה 9).

שלהם צורת פנים... וכיון שהיה אדם מבקש לירד במרכבה היה ענפיאל פותח לו דלתות פתח היכל השביעי והיה אותו אדם נכנס ועומד על מפתח פתח היכל השביעי וחיות הקדש נושאות בו חמש מאות ושחים עשר עינים וכל עין ועין אחת מעיני חיות הקדש פקועה בשיעור כברה גדולה של מבינים ומראה עיניהם כברקים ירוצצו חרץ מעיני כרובי הגבורה ואופני שכניה שהם דומות ללפירי אור ושללכות גחלי רחמים.⁵⁵

השינוי במעמדה של האלוהיה המקראית, המתייחסת לחיות הקודש כחזון יחזקאל מתחולל בשעה שהחיות מוצגות מזווית ראייתו של יורד המרכבה אחוז החרדה לנוכח הקרבה אל הקודש. ההעצמה המיתית מתרחשת אל מול פרטי המראה הנורא הנחוזה מקרוב בעלייה המיסטית, חושפת את האופי המיתולוגי נורא ההוד של המכלול המלאכי הנשגב היוצר את המרכבה השמימית.

דוגמה אחרת לדמות שמיימית רבת הוד ומטילת מודא, המושפעת ממראות הקשורים לחזון יחזקאל ויונקת ממסורת מיתית המפרשת את העולם העליון כדימויים אנתרופומורפיים, בממדים מסתוריים ובשמות נטולי פשר, נמצא בתיאור אנונימי בהיכלות זוטרחי, ברוח קטעי 'שיעור קומה':

קומתיה מלא כורסית של אש, דגבת גב היווג שמו. קצוותיו כקומתו, דבר ברד רובג שמו. ויש להם חצי בטיין גלשרב שמו! ועינו אחת שהוא רואה מסוף העולם ועד סופו אטטסת שמו. וזקוקין היוצאים ממנו מאירין אוריהם לכבריות ועינו אחת שהוא רואה לאחוריו מה שעתיד להיות אנוטוסת שמו גופו דומה לקשת וקשת כמראה אש בית לה סביב. קשתו דומה קשטיא שמו... חרבו מצמזהו מצמיה שמו כסא כבודו רודפים פידותא שמו...⁵⁶

לצדו של האל, המתואר בפי המלאכים בזיקה למסורת 'שיעור קומה', נזכרות ישויות אלוהיות רבות הקשורות במהות האל ונגזרות ממנו ומתייחסות בסדר הירארכי האחת לרעותה. כוחות אלוהיים אלה, המאחרים בהוויתם את האלוהי ואת המיתי, אינם ידועים לנו ברובם ממקורות קודמים וממסורות מקבילות. רפוסי תיאורם, המציעים הקבלה מסוימת בין מלאכים לאלים במערכת פוליתאיסטית, חורגים במידה ניכרת מתיאורים

55 סינפטיס, סעיפים 245-247; והשווה מסורות רומות על חיות הקודש בהיכלות זוטרחי, שורות 100-119, וראה שם, עמ' 65-67. לתיאור עיניהן הרבות של חיות הקודש השווה את דמותו של ארגוס במיתולוגיה היוונית. למשמעות הדימויים הכרוכים בעיניים השווה: ר' הלפרין, 'A Sexual Image in Hekhalot Rabbati and its implications', מחקר ירושלים במחשבת ישראל ו, א-ב (תשמ"ז), עמ' 117-132.

56 ראה סינפטיס, סעיף 367; ועיין היכלות זוטרחי, שורות 231-239; וראה שם, עמ' 70, ההערות.

אליה מתייחסים על מערכת שמית שמקורה אינו ידוע, בחלקה האחר, וקשורים בשמו המפורש של האל, בצורה יוצאת דופן, בחלקה השני. בהיכלות רבתי, בתיאור שומרי פתח ההיכל השביעי, נמנים כוחות שונים שנאמר עליהם 'לפי שכל אחד מהם שמו נקרא על שם מלכו של עולם'.⁵⁹ כוחות אלה מכונים בשמות בעלי מבנה מורכב, הכולל שם לא ידוע המצורף לשם המפורש: 'זהפנוראי יהוה שר נכבד... אבירזיהי יהוה שר נכבד ונחמר ונורא... ענפיאל יהוה שר ששמו נזכר לפני כסא כבודו שלשה פעמים בכל יום ויום... מפני מה מפני שטבעת של חותם של שמים וארץ מסורה בידו'.⁶⁰ מערכת כוחות עליונים המכונים בשם 'יהוה ה' אלהי ישראל' נזכרת גם במסורות נוספות: בהיכלות זוטרתית מתוארים כוחות שמיימיים אלה כ'שבעה השרים שומרי שבעה פתחי היכלות', ומכונים בשמות בעלי מבנה דומה: 'אבטח יהוה אלהי ישראל, אזבוגה יהוה אלהי ישראל, שקדהוזיא יהוה השר, טטרוסיי יהוה השר, נתפדראילו יהוה השר' וכיוצא בהם.⁶¹ לשרים אלה מיוחסות אף טבעות שחקוקים עליהן שמות קדושים המסתיימים בצירוף 'יהוה אלהי ישראל'.

בספר היכלות, הידוע אף כחונן השלישי, נזכרים 'שמונה שרים הגדולים הנכבדים והנוראים שנקראים יוי בשמו של מלכם',⁶² ובפרקיו השונים מובאות רשימות מפורטות של כוחות שמיימיים שלששם מצורף שם האל. קצתם של השמות ברשימות אלה נקובים במסורות אחרות בספרות ההיכלות כשמותיו של האל עצמו, ופעמים מופיעים הם כמניין שמותיהם של כוחות שמיימיים אחרים, כגון מטטרון או אוהיא, טטרוסיא או זהרריאל. אין הכחנה בין השמות האלוהיים בהוראותיהם השונות: שרים, חותמות, שם האל, שמות מלאכים או שם 'החיק' שבו יושב העולה למרכבה.⁶³

השם המפורש והפנייה 'יהוה אלהי ישראל אבינו שבשמים', השמורים במסורת היהודית לקב"ה בלבד, הופכים בספרות ההיכלות לנחלתם של כוחות שמיימיים רבים. דהיינו, ייחודו של האל מופקע במסורת זו בשעה שמאפייניו הבלעדיים מיוחסים לכוחות אלוהיים נוספים. בספרות זו נזכרות ישויות עילאיות רבות שלהן נאצל השגב האלוהי: השם, הכבוד, הרז, העצמה השמיימית והשיעורים האינסופיים. לעיני הצופה מצטיירת מסכת מורכבת של דמויות שמיימיות, הניתנות לראייה, לתיאור ולשמיעה, ופעמים אף לעבודה ולתפילה, לשימוש ולתחינה. דומה שהתפתחות זו, המחליפה את

59 סינופסיס, סעיף 240; ועיין זרמים, עמ' 356, הערה 3.

60 סינופסיס, סעיף 241.

61 היכלות זוטרתית, שורות 353-388; וראה שם, עמ' 74, ההערות.

62 סינופסיס, סעיף 13.

63 ראה, לדוגמה, היכלות זוטרתית, שורות 369-370: 'שהריאל יהוה השר, הראה לי טבעת שחקוק עליה שחקיק יהוה אלהי ישראל שנקרא שמו אהה שחקיק יהוה אלהי ישראל אבינו שבשמים'. אין כל הכחנה בין 'שחקיק יהוה אלהי ישראל', הנוכח כחותמו של שהריאל שומר פתח ההיכל השביעי, לבין 'אבינו שבשמים שנקרא שמו שחקיק יהוה אלהי ישראל'.

אנגלולוגיים כמקרא ובספרות הבתר מקראית, והתפתחותם ההיסטורית אינה נהירה.⁵⁷ תיאורו של כרוביאל המוכא בספר היכלות מרגים עיבוד ספרותי של ההאררה המיתית וההשגכה האלוהית של הבריות השמיימיות, ומשקף את המגמה של יצירת ישויות שמיימיות חדשות בפירוט חסד תקדים ובשיעור שאין דוגמתו:

אמר ר' ישמעאל אמר לי מטטרון מלאך שר הפנים, למעלה מהן יש שר אחר אריר ומפלא אמין ומשובח בכל מיני שבח כרוביאל יוי שמו. שר גבור מלא כח גבודות... שר קרוש ועמו קרושה. שר מפואר כאלפי צבאות שר מסתלסל כריכי חיילות. מקצפו תרעש תבל ומרגו ירעדון מחנות ומאימתו יחילו יסורות ומגערותו ירעשו ערבות. קומתו מלאה גחלים רום קומתו כרום שבעה דקיעים ורחב קומתו כרוחב שבעה דקיעים ועובי קומתו כעובי שבעה דקיעים מפתח פיו דולק כלפיד ולשונו אוכלת אש ועפעפיו כוזהר כרק. ועיניו כזיקוקי זוהר ומראה פניו כאש יוקדת וכתר קרושה על ראשו ששם המפורש חקוק בו ושממנו ברקים יוצאים וקשת שכינה בין כתפיו וחרבו ככרק על מתניו וחצו ככרק על חגוריו ותריס אש אכלה על צוארו וגחלי רתמים על סביכותיו חיו שכינה על פניו וקרני ההוד על אופניו וצניף מלוכה על קדקודו וגופו כולו מלא עינים וגובה קומתו כולו כנפים... וגחלים בוערים מגופו ולפידים יוצאים ממנו...⁵⁸

תיאורו של כרוביאל, המעלה על הדעת את מקורה האלילי של האנגלולוגיה, הוא אחד מבין עשדות רבות של מלאכים ושרים המתוארים במסורות ההיכלות בתיאורים העומרים בויקה הן לרמות האל והן לרמויות מיתולוגיות, ויוצרים בחיבורם את ההידראכיה המלאכית של המרכבה.

שתי קבוצות אופייניות של תיאורי מלאכים מסתמנות במסורות ההיכלות. האחת מתייחסת לרמויות מוכחנות, כגון מטטרון, שקדהוזיא, ענפיאל, סוריא, טטרוסיא, כרוביאל או יפהפיה, שהן ישויות אלוהיות המופיעות בייחודן במסגרת מסודרת שונות, המתוארות לפרקים בגוף ראשון ולעתים בגוף שלישי ככנות שיחם של יורדי המרכבה. השנייה מתייחסת למערכת שרים עליונים, היוצרים חלק קבוע מן הקוסמולוגיה השמיימית, ומוגדרים על-פי תפקידם ודום מעלתם כעולם המרומים. כמערכת שנייה זו יש קבוצה דמת דרגה, המתיוחדת בכך ששמות הכוחות המשתייכים

57 להערכתה של התפתחות זו בויקה לתופעה הגנוסטית ראה גנוסטיציזם, עמ' 1-5, 31-35, 65-75; י' זן, המיסטיקה העברית הקדומה, תל-אביב 1989, עמ' 97-98.

58 סינופסיס, סעיפים 33-34; והשווה: ש' מוסאיוב, מרכבה שלמה, ירושלים תרצ"ח, דף כז ע"ב. לתיאורים דומים של מלאכים אחרים ראה סינופסיס, סעיפים 23-35, 38-44. יש דמיון מסוים לתיאוריו של הליוס וראה ספר הרים, עמ' 12-14; והשווה לתיאור נוסח שיעור קומה, היכלות זוטרתית, שורות 231-237.

(pleroma) of Angels and other heavenly beings'.⁶⁶ Plenum — 'The world is expressed as Plentitude of divine forces and beings'⁶⁷

הגדרות אלה הולמות במידה רבה את התפיסה העולה מעדותם של יורדי המרכבה על טיבו של החזיון שנגלה להם בעלייתם השמימית ונתבאר להם מפי המלאכים. אולם התמונה העולה מדבריהם אודות מבנה העולם השמימי אינה רק ביטוי לריבוי הירארכי של כוחות עליונים, אלא היא תמונה מיתית רב קולית, היונקת ממסורת פולחנית וליטורגית המתייחסת לבריות המרכבה, להיכלות ולרקיעים, ויש בה תיאור מפורט של מערך הכוחות השמימיים וסדרי עבודתם בטקסי המרומים. תמונה זו, שהמיסטיקן מְפָנֵם בתודעתו, יוצרת רצף מושגי בין עולמו של יורד המרכבה לבין הכוחות האלוהיים, ומכוננת את המסגרת המורכבת המאפשרת התנסות מיסטית ומעניקה לה תוקף, בגבולותיה של 'המצאות האחרת'.

במסורות ההיכלות שותפים האל וכמה מכוחותיו במאפייניה של ההווה האלוהית מחד גיסא, ונבדלים זה מזה במעמדם ההירארכי מאיך גיסא. האל ושריו שותפים בשמות הקודש, ככינוי 'יוצר בראשית', בשם המפורש, בנוסח הפנייה 'אבינו שבשמים אלהי ישראל', בתיאורים נוסח 'שיעור קומה', בגדלים קוסמיים, בכוחות הבריאה, בשליטה על היקום ובידיעת רוי עולם. עוד הם שותפים ביפעה השמימית וב'יחזותמות שנבראו בהם שמים וארץ', בפמליית מלאכים משרתים, בדימויי פולחן, בהור מלכות ובממדים דומים נוספים. אולם הם נבדלים בכפיפותם ההירארכית, במעלתם ובמרותם. ריבוי הישיות השמימיות, המחוננות במאפיינים אלוהיים, יוצר תמונת עולם בעלת אופי מיתי, המחדדת את צביונם המובחן של כוחות אלוהיים שונים, ומטשטשת את ההבדלים בין האל לשריו.

כוחות אלוהיים שונים מכונים בספרות זו בתואר 'יוצר בראשית' ונקראים, כאמור, בשם 'יהוה אלהי ישראל'. תיאורו של ענפיאל בהיכלות רבתי מדגים מגמה זו, המאדירה את השרים השמימיים ומדמה אותם ליוצרים:

ענפיאל יהוה שר נכבד נחמד ונורא... שהיה נקרא טופריאל יהוה. ולמה נקרא שמו ענפיאל מפני ענף כתרי כתרים שהיה מונח בראשו שהיה חופה ומכסה כל חדרי היכל ערבות רקיע כיוצר בראשית. מה יוצר בראשית כתוב מראה עליו כסה שמים הודו (חב' ג, ג) אף ענפיאל השר נקרא על שם רבו כך.⁶⁸

66 ראה, ורדולף (לעיל, הערה 40), עמ' 58.

67 P.L. Berger, *The Other Side of God*, New York 1981, pp. 12-13

68 ראה סינופסיס, סעיפים 243-244; והשווה סעיף 26 זלמה נקרא שמו ענפאל מפני שענף הודו והדרו וכתרו חיזו וזהרו ומכסה את כל חררי ערבות רקיע עליון כיוצר עולם מה יוצר עליון כתוב בו כסה שמים הודו... אף ענפאל יי השר מכסה הודו והדרו את כל חררי ערבות עליון. והשווה סעיפים 241-242, 247-248; דן (לעיל, הערה 2), ענפיאל.

המסורת המונותאיסטית במיתוס פוליתאיסטי-חזיוני, מלמדת על מפנה דתי, שבו אין די בעבודה ארצית המתייחסת למושג האל היחיד בכלעדיותו. ריבוי המלאכים והפקעת ייחוד שמו של האל מלמדים על תמורה מהותית בתפיסה הדתית. התפיסה החדשה מרחיבה את הגדרת האלוהות מאל אחד למכלול כוחות אלוהיים,⁶⁴ מבטלת את ייחודה של הישות האלוהית האחת, כוללת בה זיקה מהותית לישויות שמימיות שונות, ומחליפה בהדרגה את הפולחן המונותאיסטי הסובב סביב ההיכל הארצי בפולחן שמימי המתייחס לנוסח מקורי של פוליתאיזם מיתי-חזיוני בהיכלות עליונים. העולם השמימי הנגלה ליורד המרכבה הוא עולם שבו האלוהות משתקפת במגוון של צורות, מוארת באספקלריה מיתית ומצטיירת כלשון בלתי-מוכרת. בדרכו לראות מלך ביופיו' פוגש יורד המרכבה במערכת דינמית של כוחות שמימיים שונים, המכונים בשם המפורש ונקראים בשמות אשר לשונם אינה מחוורת:

מיד רגזאל יהוה תופס בידו ומשליכו לרחיברון יהוה ורחיברון יהוה לאשריואלי יהוה לטטרוסאי יהוה... ושחריאל יהוה מעלך ומשיבך בחיק אבטח יהוה אלהי ישראל, בחיק אזבוגה יהוה אלהי ישראל... שתקיר יהוה אלהי ישראל שנקרא שמו שתקיר יהוה אלהי ישראל אבינו שבשמים.⁶⁵

תיאור זה מצייר דמויות לא ידועות היוצרות מציאות מושגית חדשה. הכוחות המכונים בשם המפורש, התופסים, משליכים ומעלים את יורד המרכבה אל חיקו של 'שתקיר אלהי ישראל', יוצרים הוויה אלוהית שיש בה מערכת מיתית שיטתית המגלמת את המרכבה השמימית בריבוי פניה, והמתווה את הרקע להתנסות המיסטית. אשריואלי, אבטח, אזבוגה, טטרוסיה ושתקיר הם שמותיו של האל עצמו על-פי מסורת אחת, והם אף שמותיהם של כוחות שמימיים מובחנים, המתוארים כשומרי פתחי ההיכלות, על-פי מסורת שנייה. קצתם נזכרים כשמות, כחותמות או כשמות חלקי המרכבה, והם מופיעים בכינויים ובצירופים שונים של ישויות אלוהיות אחרות שהצופה מזכירן. מספרם הרב של השמות הלא ידועים ושל מבנים לשוניים לא מוכרים, בצד נוסחי הפנייה החדשים לישויות אלוהיות, מעידים על התמורה שהתחוללה בעולמם של בעלי ההיכלות, ועל התרוממותו של עולם מושגים חדש המתייחס להוויה השמימית כאל פלגום או פלירומה. בחקר הדתות של שלהי העת העתיקה, בתחומה של התרבות ההלניסטית, הוצע, כידוע, המושג pleroma לשם תיאור התפיסה של ריבוי כוחות בעולם האלוהות, לצדו אפשר להשתייך גם במושג plenum שנטבע לאחרונה: Pleroma — 'The doctrine of God... incorporates a "fullness"'

64 ראה אליאור (לעיל, הערה 11), עמ' 17-43.

65 היכלות זוטרת, שורות 379-388; וראה שם, עמ' 74-75, ההערות; ועיין סינופסיס, סעיפים

בקטע סמוך מתואר האל באמצעות מוטיבים דומים, הקשורים אף הם בכתרים, בענפים ובהוד:

מלך מלכי המלכים אלהי האלהים ואדוני הארונים המשובב בקשרי כתרים מוקף בענפי נגידי נוגה שבענף הודו כסה שמים, הדרו יופיע מרומים ומיזפיו יתבערו תהומות ומתוארו יתבערו שחקים.⁶⁹

סימני ייחודו המובהקים של האל נאצלים במסורת ההיכלות לישויות השמימיות השונות שהצטיירו במיתוס הפוליתאיסטי החזיוני, אולם אין זו האצלה הירארכית פשוטה היוצרת קרבה וזיקה בין הכוחות השונים, אלא התפתחות המשקפת את המתח שבין מונותאיזם המייחד את האל לבין פוליתאיזם, המציייר ישויות שמימיות שונות בדמות מאפייניו המובהקים של האל.

המתח הגלום בקרבה זו שבין 'מלך מלכי המלכים' לבין שר המתואר כיוצר בראשית' או כ'יהוה קטן', והבעייתיות העולה מהדמיון הרב בין אל למלאך, משתקפים בכירור במסורות השונות אודות מטטרון. דמותו של מטטרון מצוירת באורח מיתי מזה, ובסימן זהות והקבלה למאפייניו של האל מזה. בפתחת ספר היכלות מספר מטטרון לר' ישמעאל על השגבתו ועל זיקתו לאל:

יש לי שבעים שמות... וכולם על שמו של מלך מלכי המלכים... הניח הב"ה ידו עלי וברכני אלף ושלש מאות וששים וחמשת אלפים ברכות ורוממתי והגבהתי כשיעור אורכו ורוחבו של עולם והעלה לי שבעים ושנים כנפים שלשים וששה כנפים מצד אחד ושלשים וששה מצד אחר וכל כנף וכנף כמלוא עולם וקבע בי שלש מאות ששים וחמשת אלפים עינים. וכל עין ועין כמאור הגדול ולא הניח ממין של זיו ולא ממני וזהר תואר יופי שבת אורות שבעולם שלא קבע בי... כל זאת עשה לי הב"ה כסא מעין כסא הכבוד... ושמו על פתח היכל שביעי והושיבני עליו... גילה לי הב"ה מאז כל סתרי תורה. וכל רזי חוכמה... וכל רזי עולם וכל סדרי בראשית גלוין לפני כדרך שגלויין לפני יוצר בראשית... מתוך אהבה שאהב אותי הב"ה... עשה לי לבוש של גאה שכל מיני מאורות קבועין בו והלבישני ועשה לי מעיל כבוד... והעטני ועשה לי כתר מלכות שזיוו הולך בארבע רוחות ערבות רקיע ובשבעה רקיעים ובארבע רוחות עולם וקשרו על ראשי וקראני יהוה הקטן...⁷⁰

69 סינופסיס, סעיף 253; והשווה סעיף 262 לנוסח נוסף: 'מלך המלכים אלקי האלקים אדוני הארונים המשגב בכתרי מלכות המוקף בענפי נוגה והמטובב בענפי נוגה נגידי שבכנף הודו כסה שמים ובהרדו הופיע ממרום ממאמר פיו נתבערו תהומות ומתארו נתזו שחקים...'

70 סינופסיס, סעיפים 4, 12-15, ועיין עוד שם. על מטטרון נכתבה ספרות רבה, עיין גנוסטיציזם, עמ' 43-55; G. Scholem, *Kabbalah*, Jerusalem 1974, pp. 377-381. דאה: חזיל, עמ' 117-120; דן (לעיל, הערה 57), עמ' 81-92; והמאמרים הנזכרים לעיל, הערה 2.

על רקע תיאור זה, שבו הופך מטטרון לרמות מיתולוגית מכונפת, בזהקת ורכת הוד מחד גיסא, ולרמות הדומה במאפייניה המלכותיים לזו של האל מאידך גיסא, נשאלת השאלה מה היא אמת המידה להבחנה בין האל לבין כוח אלוהי אחר, הדומה לו במידה רבה כל כך. מטטרון, היושב על כיסא הכבוד, המחונן בשמות אלוהיים, בשיעורים קוסמיים מופלגים, בסודות היצירה והבריאה, בפמליה מלאכית, בלבוש ובכתר מלכות, מוכתר כ'יהוה הקטן' בפני כל הפמליה שבמרום, והופך לישות מיתית זוהרת באור נשגב.

מטטרון משלים את הפיכתו לברייה שמיימית נעלה בשעה שתיאורי דמויות האש של חזון יחזקאל, המוסבים במקורם על המרכבה האלוהית, משמשים לתיאור דמותו הלוהבת: 'מיד נהפך בשרי לשלהבת. וגידי לאש להט. ועצמותי לגחלי רתמים. ואור עפעפי לזוהר בורקים. וגלגלי עיני ללפיד אש. ושערות ראשי ללהט וללהבה. וכל איברי לכנפי אש בוערת. וגוף קומתי לאש יוקדת'.⁷¹

בסיום תיאור האדרתו של מטטרון והשגבתו לכוח אלוהי רם מעלה, כאשר תבניתו האנתרופומורפית עוברת מטמורפוזה של אש ואור ומקבלת מהות על חושית ועל אנושית, מבואר הרקע לדבריו של אלישע בן אבויה 'אמר', שראה כמעט באורח בלתי נמנע בדמות היושבת על כס הכבוד בפתח ההיכל השביעי רשות אלוהית נוספת. בספר היכלות מסופר הסיפור מפי מטטרון:

בתחלה הייתי יושב על כסא [כבוד] גדול בפתח היכל שביעי ודנתי את כל בני מרומים... ושרי מלכיות עומדים עלי מימיני ומשמאלי... וכיוון שבא אחר להסתכל בצפיית המרכבה ונתן עיניו בי והוא מתירא ומזדעזע מלפני ונפשו מבוהלת לצאת ממנו מפני פחדי ואימתי ומוראי כשראה אותי שאני יושב על כסא כמלך ומלאכי השרת היו עומדים עלי כעבדים וכל שרי מלכיות קשורים כתרים טובכים אצלי, באותה שעה פתח את פיו ואמר ודאי שתי רשויות בשמים.⁷²

תיאורו של מטטרון מעלה, כאמור, את השאלה שהתחבטו בה עורכי מסורות אלה: מה הוא שחוצץ ומפריד, לאמיתו של דבר, בין האל לבין מי שקרוי בשמו, מקביל לו באפיוניו ומחונן ברכות מתכונותיו. תיאור דמותו של מטטרון מבוסס בחלקו על

71 סינופסיס, סעיף 19. ראה אלכסנדר (לעיל, הערה 1), עמ' 265-266, 243-244. והשווה על האור והאש במחשבה המיסטית; M. Eliade, *The Two and the One*, Chicago 1979, pp. 19-77

72 סינופסיס, סעיף 20; ועיין בכלי חגיגה טו ע"א. על פירושים שונים לדבריו של אחר עיין: י" ליבס, חטאו של אלישע: ארבעה שנכנסו לפרדס וטבעה של המיסטיקה התלמודית, מפעלי המחקר של המכון למדעי היהדות, סדרת פרסומים, ט, ירושלים תשמ"ו. ראה שמ' כג, כ-כא; ועיין חז"ל, עמ' 119.

ואת איסור החלפתם זה כזה חרף דמיונם הרכ מאידך גיסא. הטענה המשתמעת כמובלע מן הדברים, היא שכל מידה של דמיון לאל וכל שיעור של ישות או האצלה אלוהית המיוחסת לכוח שמיימי שאיננו האל עצמו – אין בהם כדי להתיר עבודה ופולחן לכוח זה, הכרה בו כרשות נפרדת, או השתחוויה לו. לאיסורים אלה נודעת משמעות מיוחדת במקום שבו נוצרו ישויות אלוהיות חדשות במרחב תרבותי סינקרטיסטי, במציאות פוליתאיסטית ומיתולוגית שעודדה פולחנים מגוונים לכוחות שמיימיים שונים.⁷⁵

האיסור על ההשתחוות לנער שכתרו ככתר מלכו מנוסח בלשון המזכירה את הפסוק 'אל תמר בו... כי שמי בקרב', שמשמע אפשרי שלו הוא אל תחליף אותי בו.⁷⁶ ייתכן שאיסור זה המופנה ליורד המרכבה, מסתבר בעקיפין על רקע העדויות בדבר פולחן מלאכים שהיה רווח בקרב חוגים יהודיים שונים במאות הראשונות לספירה.⁷⁷ העדויות בכתבי אבות הכנסייה המייחסות ליהודים עבודת מלאכים ודברי התוספתא אודות איסור תפילה ושחיטה למלאכים 'השוחט... לשם מיכאל שר צבא הגדול... הרי זה בשר זכחי מתים',⁷⁸ מצטרפים לדברי ספר הרוים, הקרוב ברוחו ובכמה מחלקיו ועולמה של ספרות ההיכלות, ומעידים בעליל על פולחן מלאכים. כבר בפתחתו של ספר הרוים נאמר 'ולהגיד מה שמות שומרי כל רקיע ורקיע וממלכתו וכמה יצליחו לכל דבר ומה שמות משרתיהם ומה יתגסך להם'; ובהמשכו נזכרים ניסוך יין, הקטרת מור ולבונה וחיכת שכווי לבן, המכוונים למלאכים ולכוחות שמיימיים.⁷⁹

הדמיון בין נוסחי ההשבעות בספרות ההיכלות לבין ההנחיות המעשיות המובאות בספר הרוים בדבר הניסוך למלאכים כחלק מההשבעה, וזיקתם של אלה להוראות המפורטות הניתנות בפאפירוסים המאגיים ביחס לפולחן מלאכים, מצביעים על מציאותה של עבודת מלאכים כחוגים יהודיים מסוימים, שהיו קשורים בתרבות ההלניסטית בשלהי העת העתיקה.

עדויות אלה מעמידות את מסורות ההיכלות הדנות במשמעות הדמיון בין האל לשריו, ובטעויות הכרוכות בו, בהקשר פולחני מובלע ובפולמוס נגדו. שהרי איסור

75 ועיין בט"ץ (לעיל, הערה 41).

76 עיין חז"ל, עמ' 160.

77 עיין סקירתו של מרגליות במבוא לספר הרוים בדבר העדויות השונות על פולחן מלאכים, עמ' 10–16; וראה שם, עמ' 32–33, 65, 75. השווה לניתוחו של מאך (לעיל, הערה 36), עמ' 393–398, שאפשר לחלוק על מסקנותיו.

78 תוספתא (מהר"י צוקרמאנדל), חולין ב, יח, עמ' 503. על חילופים בין מטטרון למיכאל ראה חז"ל, עמ' 120.

79 ספר הרוים, עמ' 65; וראה עוד שם, עמ' 68, שורות 29–33, עמ' 75, שורות 159–165. השווה לאיסור המפורש 'זבח לאלהים יחרם בלתי ליהוה לבדו' (שמי' כב, יט).

מוטיבים של התגלות הכרוכים כחזון ישעיהו ובחזון יחזקאל, מוטיבים המתארים את האל המוקף בשרפים או היושב על המרכבה; ועל מוטיבים מקראיים המתארים את האל כמלך היושב על כיסא רם ונישא, השולט על העולם כולו ודן את בריותיו ומוקף פמליה מלכותית של משרתים. אפיונים אלה, השמורים במסורת לדיוקן האל, מוטיבים כאן על דמותו של מטטרון. זה הופך לכוח שמיימי נשגב המתואר באפיונים מלכותיים. תיאור זה מיטיב לאפיין את התמורה במעמד המלאכים: ממלאכים נבראים, המשרתים ומשבחים את האל כחלק מהפמליה השמיימית הכפופה לו, הופכים השרים העליונים במסורות ההיכלות להוויות מיתיות ולישויות ריבוניות, מעין אלוהויות, ותכונותיו המובהקות של האל נאצלות עליהן. עתה מכונים כוחות אלה 'יוצר בראשית' ו'מי שחותם של שמים וארץ בידו', ולשם נוסף כינוי 'יהוה אלהי ישראל'. אולם יתרה מזאת, מסורות שונות מלמדות שלעתים המלאכים המשרתים, הם גם אלה שלהם משבחים ושאותם עובדים.

בקטע היכלות מן הגניזה, המתייחס למטטרון בכינוי 'נער',⁷³ מתחדדת בעית איה-הבחנה בין האל לבין כוח שמיימי אחר הדומה לו. האל הוא הדובר בגוף ראשון ומזהיר את יורד המרכבה מפני הטעות הכרוכה בדמיון ובהזדהות שבוין האל לבין מלאך, המתואר בפיו כישות מיתולוגית נשגבת ומעוררת יראה:

כי אני מלך [נ]לכב מלך צח מלך ישר, כל מי שהוא יודע בעצמו שהוא טהור... ויש בו תורה יכנס וישב לפניי וכך שלשה פעמים בכל יום הכרוז מכריז וראה נער שהוא יוצא לקראתך מאחרי כסא כבוד, אל תשתחווה לו כי יתירו ככתר מלכו וארזילאות שברגליו כארזילאות מלכו וחלוק שעליו כחלוק מלכו וחלוק ילתיק חגור במתניו שמש יוצף מחגור שלפניו וירח מקשרים שלאחריו, עיניו דון[לקות] ל[פ]ידים וגלגלי עיניו דולקים כמנורות. זיוו כזיו מלכו והדרו כהדר יוצרו והובריה שמו והרי הוא תופש [] בידך ומשיב אותך בחי[נק] לא בלבד שבאת ברשותו אבל אחרים משיב אותן על מושב שהוא מוכן ל[פניו] [כסא] הכבוד. זו מידת סימן של היכל שביעי.⁷⁴

תיאורו המלכותי והמיתי של המלאך השוכן בהיכל השביעי, המשווה למלכו, מלמד בעקיפין אף על תפיסת דמות האל במסורות אלה. אולם עניינם הראשי של הקטעים הנזכרים הוא להטעים את הדמיון בין האל לבין הכוחות השמיימיים השונים מחד גיסא,

73 למסורת היכלות בדבר מטטרון הקרי 'נער' ראה סינופסיס, סעיפים 4–5, והשווה סעיפים 389–398. לעניינו של כינוי זה ראה דן (לעיל, הערה 57), עמ' 82–86; והשווה הלפרין (לעיל, הערה 7), עמ' 420–427.

74 ראה, קטעי גניזה, קטע מס' 8, עמ' 105. ההשלמות בסוגריים המרובעים הן שלי. השווה גרינוולד (לעיל, הערה 4), עמ' 354–362; ועיין היכלות זוטרת, שורות 322–332 לעניין ישיבה לפני כיסא הכבוד בהיכל השביעי.

ג. הזיקה לפולחן המקרש השמימי

בשלהי ימי בית שני החלה להסתמן בחוגים שונים מגמה לפריצת המסגרות הארציות של הפולחן, ועלתה נטייה להערפת תפיסה ספיריטואלית וקוסמית של המקרש ועבורתו. האזכורים הרבים של המקרש השמימי ושל ירושלים של מעלה והעברת עיקר שכו של הקב"ה לעולם המלאכים בצד התייחסות מפורשת לכהונה מלאכית, לטקסים במקרש השמימי ולקרבנות רוחניים המצויים בספרות החיצונית, ברברי חז"ל וככתבי כת מדבר יהודה, כל אלה משקפים היבטים שונים של מגמה זו.⁸³

בספרות כת מדבר יהודה באו מגמות אלה לידי ביטוי קיצוני. בכמה מכתביהם של אנשי הכת מסתמנת שלילת עבודת המקרש בירושלים ובמקומה עולות שתי עמדות: האחת מפתחת את תורת הקהילה כמקדש ('מקרש ארס'), והשנייה מציעה תפיסה מורכבת של כהונה ללא מקדש ארצי, שפולחנה מכוון כלפי המקרש השמימי ונערך בשיתוף עם המלאכים המכהנים בהיכלות עליונים.⁸⁴ ההיבט האחרון בא לידי ביטוי ב'שירות עולת השבח', שבהן משתקפת זיקה קרובה בין הכהונה הארצית מקרב חברי הכת, לבין הכהונה השמימית, המשרתת במקרש העליון המעוצב בהשראת תיאורי המשכן והמקרש מזה, ותיאור מרכבת יחזקאל מזה. בשירות מפורטים סדרי הפולחן השמימי של המלאכים, המכונים 'כהני' קורב', בהקבלה לסדר משמרות הכהונים במקרש, לעבודת הלוויים ולסדרי העלאת הקרבנות. שירות עולת השבח משקפות את שותפות אנשי 'היחד' עם המלאכים בפולחן המקרש השמימי, מעמידות את ההמנונות והשבחים במרכז עבודת הקודש המשותפת, ומתארות את הליטורגיה המלאכית המחליפה את עבודת הקרבנות.⁸⁵

- 83 ראה אפטוביצר (לעיל, הערה 37); ועיין: J. Maier, *Vom Kultus zur Gnosis*, Salzburg 1964, pp. 95–148. מאייר רן כמעבר מזיקה פולחנית למושב האל הארצי אל נסיון חיוני המתייחס למושב האל השמימי, תהליך שהוא ביטוי למעבר מפולחן המקרש למיסטיקה המרכבה. וראה: א' גרינלד, 'מקומן של מסורות כהניות ביצירתה של המיסטיקה של המרכבה ושל שיעור קומה', רברי הכנס המיסטיקה היהודית הקדומה, מחקרי ירושלים ו, א-ב (חשמ"ח), עמ' 65–120.
- 84 התייחסות מפורשת לכהונה מלאכית ולפולחן במקרש השמימי מצויה גם בספר היובלים, בצוואת לוי ובאפוקריפון לוי. להשקפות הכת ראה: ר' פלוטר, 'כת מדבר יהודה והשקפותיה', ציון יט (חשי"ד), עמ' 83–103; H. Ringgren, *The Faith of Qumran*, Philadelphia 1963; D. Dimant, 'Qumran Sectarian Literature', M. Stone (ed.), *Jewish Writings of the Second Temple Period*, Philadelphia 1944, pp. 483–548.
- 85 ראה ניוסס (לעיל, הערה 39), שירות עולת השבח (1985), עמ' 1–81. על מעמדם המרכזי של המלאכים ככהונים במקרש השמימי ראה שם, עמ' 30.

ההשתחוויה למטטרון וחסאו של אלישע המתייחס אף הוא למטטרון מרמזים על פולמוס כנגד חוגים שהיו משתחווים למטטרון ועוברים לו, בין בחזון המיסטי ובין בריטואל המאגי.⁸⁰

אין תימה בכך, שלמיתוס האנגלולוגי רב העצמה, שנתפס כממשות חיה-בחוגם של יורדי מרכבה, נלוותה במקרים מסוימים מסכת ריטואלית שנתנה ביטוי פולחני לחוויה המיסטית. אולם עורכי מסורות ההיכלות העמידו את הדברים בהקשר מורכב, המאדיר את מקומם של המלאכים מחד גיסא, ומסתייג מעבודה ומהשתחוויה להם מאידך גיסא.

התנגדות למלאכים בספרות הרבנית, המעטת דמותם וגניזת החיבורים המתייחסים אליהם, היו קשורים כתודעת מוצאה האילי של האנגלולוגיה, בזיקתה למיתוס הפוליחיאיסטי ובמקום שתפסה בחוגים עממיים.⁸¹ אולם לאמיתו של דבר, דומה שהמאבק השיטתי באנגלולוגיה לא נבע רק בשל המקום שתפסו המלאכים באמונה העממית, אלא דווקא בשל המקום המרכזי שתפסו בספרות המיסטית. האדרתם של המלאכים במסורות ההיכלות, שהיתה מבוססת על קשריהם העקיפים עם מסורות פולחניות ועל צבינום המיתי, הביאה ליצירת ישויות אלהיות חדשות, החורגות באופן מהותי מהמסגרת המקראית. תמורה זו היתה כרוכה אף בהתפתחות המגמות המאגיות והתיאורגיות שהכירו בפולחן מלאכים ובזיקה ליטורגית מורכבת אליהם.⁸² כל אלה הביאו לשינוי מהותי במקומם של המלאכים במחשבה הדתית: הן להאדרתם המיתית ולהצבתם בתחומי המסורת המיסטית האסוטורית, והן לכיסוס מקומם בפולחן העממי ובמאגיה הסינקרטיסטית ולהעמקת ההתנגדות להם.

- 80 עדות מאוחרת על תופעות מעין אלה ראה בדבריו של אכן חזם (מת בשנת 1064), כתאב אלפצל פי אלא הוא ואלמלל ואלנחל, א, קהיר 1320 להג'רה (1902), עמ' 223–224; 'יהודים כלם, כלומר הרבניים שבהם, תמימי דעים בכעס על האל, לגלוג עליו חלוזל בו והם אומרים שכליל חג אלכבור (יום כפור) חזו בעשרה לחשרין... קם אלמיטטרון, ומוכן הכטוי הזה אצלם תרבוץ הקטן, מתעלה האל על כפירתם... ותולש שערו ובוכה מעט מעט: וי לי כי החרבתי את ביתי... ודעו שהם ייחרו עשרה ימים מחורש אוקטובר לעבוד בו ריבון אחר זולת האל ובכך הגיעו לשינוף ממש, ודעו שהרבוץ הקטן אשר ייחרו לו את הימים שנזכרו והם עובדים אותו בהם ולא את האל ישתבח – הוא אצלם סנדלפון, המלאך המשרת את הכתר אשר בראש הנעבר על דים... (ההדרגות שלי, ר"א). תודתי לפרופ' חוה לצרוס-יפה, שהעמידה אותי על מציאותו של הטקסט והמציאה לי את תרגומו.
- 81 ראה חז"ל, עמ' 160; והשווה: J. Naveh & S. Shaked, *Amulets and Magic Bowls: Aramaic Incantations of Late Antiquity*, Jerusalem 1985, pp. 35–38.
- 82 ראה בראילן (לעיל, הערה 44); ועיין להלן, הערה 90.

העתקת פולחן המקדש מן הארץ לשמים בספרות הכתר מקראית, העמדת ההמנונות במרכז עבודת הקודש והדגשת עבודתה של הכהונה המלאכית בספרות קומראן, השפיעו בעקיפין על תפיסת עולמם של בעלי ההיכלות.⁸⁶ אולם בשעה שהספיריטואליזציה של המקדש בספרות החיצונית ובקומראן התחוללה בעת שהמקדש היה קיים,⁸⁷ הרי שההתייחסות אל ההיכלות השמימיים בספרות ההיכלות התרחשה לאחר חורבנו. בספרות ההיכלות אין מסתפקים בהקבלה בין עבודת הכהנים והלוויים במקדש הארצי לבין עבודת המלאכים במקדש השמימי, אשר, כאמור, שואבת השראה מחוץ מרכבת יחזקאל ומעבודת המקדש, אלא בעלי-ההיכלות מוסיפים הקבלה נוספת בין עבודת המלאכים לבין עבודתם של יורדי מרכבה, ומעצבים את הדיטואל המיסטי של האחרונים בהשראת הפולחן והטקס השמימי של הראשונים. לאמור, ספרות ההיכלות מציעה זיקה משולשת בין עבודת המקדש הארצי, עבודת המקדש השמימי ועבודתם של יורדי מרכבה. היא מאמצת את עבודתם של המלאכים במקדש השמימי כדגם פרוטוטיפי לעבודתם של יורדי מרכבה, אולם עבודת המלאכים המתוארת במסורת המרכבה מעוצבת בזיקה פרוטוטיפית לפולחן המקדש הארצי או למסורות פיוטיות אודותיו.

ההקבלה הראשונה בין עבודת הכהנים במקדש הארצי לעבודת המלאכים בהיכלות השמימיים, המשקפת את הנצחתו של פולחן המקדש הארצי שחרב בכך דמותו החזונית, מתוארת בהיכטים האלה:

א. הכהונה במקדש הארצי, השירות, השימוש בקודש והכניסה לקודש הקודשים מקבילים לשירותם ולשימושם של המלאכים בהיכל השמימי ולעמידתם לפני כיסא הכבוד: 'אלף אלפים עומדים ומשרתים לפני כסא כבוד ומכתיבין ומוכירין שמך... כיון

86 לויקה בין שירות עולת השבת להמנונות בספרות ההיכלות ראה גנוסטיציזם, עמ' 128; ניוסם (לעיל, הערה 39), סרך (1982), עמ' 92-97; סטרגל (לעיל, הערה 39); L. Schiffman, 'Merkavah Speculation at Qumran: Serekh Shirot Olat Hashabat', J. Reinharz et al. (eds.), *Mystics Philosophers and Politicians — Essays in Honor of A.A. Alimann*, Duke 1982, pp. 34-45; לי שיפמן, 'ספרות ההיכלות וכתבי קומרן', דברי הכנס המיסטיקה היהודית הקדומה, מחקרי ירושלים במחשבת ישראל ו, א-ב (תשמ"ז), עמ' 121-138; וראה הלפרין (לעיל, הערה 7), עמ' 49-55; J. Baumgarten, 'The Qumran Sabbath Shirot and Rabbinic Merkavah Traditions', *Revue de Qumran* 13 (1988), pp. 199-213

87 דימוי השמים למקדש ותיאור המלאכים ככהנים מלמדים לא רק על ספיריטואליזציה של הפולחן הארצי אלא גם על האפשרות שהמקדש הארצי ופולחנו תלויים בפרוטוטיפ השמימי, כפי שהראה אליאדה. ראה: M. Eliade, *The Myth of the Eternal Return*, Princeton, 1974, pp. 7-9; והשווה י' בער, ישראל כעמים, ירושלים 1969, עמ' 84.

שלקחני הב"ה בשמשות לשמש את כסא הכבוד ואת גלגלי המרכבה... ומשתמש אחר המרכבה וקושר כתרים לקונו.⁸⁸

ב. לעומת העלאת הקרבנות העומדת במרכז הפולחן במקדש הארצי, מתוארים טקסי העלאת הכתר, הכתרת האל או קשירת כתרים בידי המלאכים במוקר הריטואל השמימי:

כשמלאך הפנים נכנס לסלסל ולסדר לכסא כבודו ולהכין מושב לאביר יעקב אלף אלף כתרים קושר לאופני הוד לכל אחד ואחד מהם בראשו. אלף אלף פעמים כורע ונופל ומשתטח לפני כל אחד ואחד מהן. שני אלפים כתרים קושר לכרובי כבוד... שלשת אלפים כתרים קושר לחיות הקדש לכל אחד ואחד מהן בראשה ושלשה פעמים כורע ונופל ומשתטח לפני כל אחת ואחת מהן. ששה אלפים כתרים קושר לנוגה אור לו ולשמונת אלפים אלפי אלפים ורוב ריבי רכבות כתרים.⁸⁹

ג. מסורת הזכרת השמות הכהנית וידיעת סוד השם המפורש, שהיתה שמורה בירי הכהנים,⁹⁰ מקבילה למסורת הזכרת השמות המלאכית ולידיעת השמות המפורשים

88 ראה סינופסיס, סעיף 19. למקומו של השימוש בעבודת המקדש השווה מהם כוהנים גדולים ושמשו על גבי המזבח' (כבלי יבמות טו ע"ב). והשווה למלאכים המעוצבים בדמותם של הכהנים במקדש בסרך שירות עולת השבת, ניוסם (לעיל, הערה 39), שירות עולת השבת (1985), עמ' 89. המלאכים הקרויים שם 'כהני קורב', שרים את שירי עולת השבת כשם שהלוויים היו משוררים בשעת העבודה במקדש. עוד הם נקראים 'משרתי פנים בדביר כבוד', 'משרתי פני מלך בקודש קורשים' ועוד. על עבודת כוהנים בויקה לעבודת מלאכים ראה גם ירוש' ברכות פ"א, ו ע"א; ספרי, במדבר (מהר' הורוביץ), פרשת קרח, פיסקא קיט, עמ' 143; ויקרא וכה (מהר' מרגליות), כא יא, עמ' תצב; איכה רבתי (מהר' בוכר). ב, א, דף מט ב; בראשית רבה, כא, ה; ספרי, וברים (מהר' פינקלשטיין). לב, עמ' 341.

89 ראה סינופסיס, סעיפים 170-171, 23-28, לתיאור העלאת הכתר. עיין שם, סעיף 772. על העלאת קרבנות במקדש השמימי (סדר רבא ובראשית, פרק 39). בקומראן העבודה המקבילה להבאת קרבנות במקדש הארצי היא הבאת השבח על-ידי המלאכים במקדש השמימי. ראה: S. Fugita, 'The Temple Theology of the Qumran Sect and the Book of Ezekiel', Ph.D. Thesis, Princeton Theological Seminary 1970, p. 217. עוד: מ' בראילן, 'רעיון הכתרת ה' בכתר הפולמוס הקראי נגד התפילין של ה'', דברי הכנס המיסטיקה היהודית הקדומה, מחקרי ירושלים במחשבת ישראל ו, א-ב (תשמ"ז), עמ' 221-233.

90 ראה חז"ל, כח השם, עמ' 107 והמקורות המצוינים שם; ועיין: א' ביכלר, הכהנים ועבודתם, ירושלים תשכ"ו, עמ' 9-37, 69-88. גרינולד (לעיל, הערה 83), עמ' 86, 113, הערות 54, 55, 59. וראה מסורות בעניין זה בסינופסיס, סעיפים 981-985.

המסורה בידי המלאכים: 'האופנים וחיות הקודש ואופני הדר ושרפי להבה וגלגלי מרכבה בקול רעש גדול ורעם אוצרים הזכרה בשם טוטרוסי יהוה מאה ושנים עשר פעמים'.⁹¹

7. מסורת הגיית השם המפורש בידי הכהן הגדול בעת הכניסה לקודש הקודשים מקבילה לאמירת השם המפורש בידי מטטרון בשיאו של הטקס השמימי: 'והנער הזה ששמו מטטרון מביא אש חרישית ונותן באוני החיות כדי שלא ישמעו את קול הדובר של הקב"ה ואת השם המפורש שהנער ששמו מטטרון מזכיר באותה שעה כשבעה קולות בשמו החי והטהור והנכבד והנורא'.⁹²

ה. כנגד שירת הלויים, שהיא חלק מפולחן המקדש הבא ולהלל את ה', מתוארת שירת ההמנונות המלאכיים לפני כיסא הכבוד כחלק מהטקס השמימי, שענינו לשבח, לקלס ולהלל את האל.⁹³ לעומת הלויים המנגנים בכלי נגינה שונים והכהנים האוחזים בתוצרות, מתוארים המלאכים בספרות ההיכלות כאחוזי קרן, חצוצרה ושופר, כינורות, תופים וצלצלים.⁹⁴

91 ראה סינופסיס, סעיף 590, השווה 'כפה אחר שמך נורא מציאין... אין מוקדם ואין מאוחר... (סעיף 306). 'וכי כמה כוח יש בכם משרתי אלהינו שאתם מזכירים ומשמיעין לו זכרון שמו ברם עולם אין חקר ואין מספר בקול ותקף שנאמר ק.ק.ק. (סעיף 168). השווה קטעי גניזה, עמ' 117 שורות 36-46; וסינופסיס, סעיפים 390, 399, 590-592, 961.

92 כסיום העלאת הקרבנות היו הכהנים הוגים את השם ככתבו, ראה משנה חמי ז, ב; והשווה סוטה ז, ו. וראה 'המסתכל בכהנים בזמן שביח המקדש קיים שהיו עומדין על רזנון ומברכין את ישראל בשם המפורש' (בבלי חגיגה טז ע"א); ראה סינופסיס, סעיף 390. השווה סעיף 399, 'והנער מביא האש החדשה ונותן באוני החיות שלא ישמעו קול דבור, נמצא הוא לברו והנער קורא בשמו הטהור הגדול החזק וכן קורא'. השווה תיאור עבודת יום הכיפורים במסכת יומא; וראה אפוקליפטיקה, עמ' 104 וההפניות שם.

93 על שירות המלאכים לפני כיסא הכבוד ראה סינופסיס, סעיפים 94, 103, 106, 162, 185, 188, 197, 251, 260; והשווה קטעי גניזה, עמ' 191. ראה: א' גרינולר, 'שירת המלאכים, הקדושה ובעיית חיבורה של ספרות ההיכלות', פורקים בתולדות ירושלים כימי בית שני, ירושלים חשמ"א; הנ"ל (לעיל, הערה 46), עמ' קכה-קכו, הערות 99-103. עוד השווה על שירת המלאכים בספרות החיצונית צ'לטורס (לעיל, הערה 38), א, עמ' 126, 130-137, 168, 248. על שירת היקום כולו, המהלל ומקלס את הבורא השווה: מ' בית-אריה, 'פרק שירה', עבודה לשם קבלת התואר רוקטור, ירושלים תשי"ב, עמ' 51-52. על ההמנונות המשמעים מפי המלאכים ראה שם, עמ' 66-71.

94 על הכהנים והלויים התוקעים ומריעים בחצוצרות ראה רבי"ה כט, כה-כח השווה משנה חמי ז, ג. ראה היכלות זוטרי, שורה 302 'הכרו יצא לפניו ותקע ומריע ותקע', הוומה ללשון תוספתא, סוטה ז טו 'אוטו היום היו הכהנים בגדירות ובפרצות וחצוצרות של הזב בידם ותקעים ומריעים וכל כהן שאין בידו חצוצרות אומרים דומה שאין זה כהן'. עיין ביכלר (הערה 90), עמ' 13, 71 וראה היכלות זוטרי, שורות 323, 329 'ואופן כפול תקע ומריע

ו. טקסי הטהרה והטבילה שהכהנים היו מצווים עליהם בזמן העבודה במקדש מקבילים לטבילת המלאכים ולהטהרותם בנהר דינור לפני שימושם בקודש.⁹⁵

ז. תפיסת הכהנים כבעלי סוד, כבעלי ידע מאנטי וכשומרי התורה, מקבילה לראיית המלאכים כבעלי סודות וזרים, כמקור הידע השמימי הנסתר וכשומריה של התורה במרום.⁹⁶

ח. חזרת הקודש והסכנה שבכניסה לקודש הקודשים והריסה אל הקודש מקבילה לתחושת האימה והפחד בפני המסתורין הכרוך בהתעלות המיסטית, ולסכנה הצפויה בכניסה להיכלות השונים ולעונשים הכרוכים בכך.⁹⁷

ט. התפילות והטקסים שנערכו במשותף בין הכהנים לבאי המקדש בירושלים מקבילים לאיחוד הליטורגי עם המלאכים בעת אמירת הקדושה בארץ.⁹⁸ כללו של דבר: המושגים הפולחניים, הביטויים הליטורגיים, היסודות המאנטיים והחוויות המיסטיות והנומינציות שהיו כרוכות בעבודה במקדש, כל אלה הועתקו להיכלות השמימיים; המלאכים, המתוארות בספרות ההיכלות כנושא הפולחן, כאומרי התפילה וכמבטאיה של המציאות הנשגבת בהיכל השמימי, מעוצבים בהשראת עבודתם של הכהנים והלויים במקדש הארצי. קרוב לוודאי, שהקדושה, השגב וההודו שהיו תלויים במקדש הארצי ובכהונתו, ואשר הועתקו לבית המקדש של מעלה כבר בחזון יחזקאל ובכת קומראן, התעצמו במידה רבה עם חורבנו של המקדש השני והיוותרותו בתחומי החזון השמימי בלבד.

ההקבלה הפרוטוטופית השנייה, המשווה משמעות ארצית להנצחתו החזונית של הפולחן, נערכת בין עבודת המלאכים והריטואל השמימי לבין עבודתם של יורדי המרכבה והריטואל המיסטי. יורדי המרכבה, המבקשים להתעלות למחוזות השמימיים

ותוקע... והחשמל משודר לפניו. על 'פמליות תוקעות ומריעות' ועל קול ניגון כינורות, תופים וצלצלים ראה סינופסיס, סעיפים 161, 192.

95 ראה סינופסיס, סעיפים 54, 180-181, 196; והשווה ספר הרזים, עמ' 108 'זוטובלין בנהרי טהרה'; גרינולר (לעיל, הערה 46), עמ' קכו. על ררישות הטהרה הקשורות במלאכים בקומראן עיין ניוסם (לעיל, הערה 39), טרך שירות עולת השבת (1982), עמ' 117.

96 ראה סינופסיס, סעיפים 336-337, והשווה מררשים על עליית משה למרום בבבלי שבת פח ע"ב-פ"ט ע"א; פטיקתא רבתי (מהר"י איש-שלום), פרק כ, צו ע"ב-צו ע"א. על הירע הסורי של הכהנים המלאכים השווה ניוסם, שם.

97 ראה סינופסיס, סעיפים 247-248, 258, 407-410 ועיין סעיפים 102-104. על המיסטריום-טרמגרום השווה אוטו (לעיל, הערה 9), עמ' 12-22; והשווה הימלפרב (לעיל, הערה 41), עמ' 85.

98 ראה סינופסיס, סעיפים 163, 178-179; על השותפות הליטורגית בקומראן השווה: מגילת ההדיות (מהר"י ליכט), ירושלים 1957, שורות 22-24, עמ' 84. לניתוח האיחוד הליטורגי במעשה מרכבה ולדאיתו בקשר לפולחן המקדש ראה שורץ (לעיל, הערה 44).

למקור מלאכי. בקטע גניזה מספרות ההיכלות מצוטטים רבירי של מלאך האומר ליורד המרכבה:

וחזור לך ידיד לתלמוד ירדת המרכבה שהייתי מסדר לפניך ומלמד אותך. כך יורדין וכך עולין כך מידת היכל דאשון וכך מוקקין וכך שבעתם והיפסקתי אותך ואתה כתוב והנה חותם ירדת המרכבה לבאי העולם לך ולמי שהוא מבקש לירד ולהציץ במלך וכיופו, ותפש נתיב זה וירד ויראה ואל יפגע כי על המגילה שמתו לך וראיתיה ואחר כך ירדתה וראית ונסיתיה ולא ניפגעתה מפני ששמתו לך נתיבות המרכבה כאודה ומסלולי רקיע כשמש.¹⁰⁵

על-פי השקפתם של בעלי ההיכלות, הידע הכרוך בירידה למרכבה מקורו מלאכי, והוא הוא המִתְנַה את ההתעלות המיסטית, כשם שעבודת המלאכים בהיכל השמימי היא המצע לעבודתם הריטואלית. בעלי ההיכלות משביעים את המלאכים כדי לגלות רזי מעלה ומטה.¹⁰⁶ וחותרים לגלות את סתריהם. הם משוררים את שיריהם של המלאכים, מתפללים את תפילותיהם ומתפללים כנגדם, משננים את שמוניהם, חותמים אותם על גופם ומתארים את פעלם בטקס השמימי. הם חוזרים על שמות האל שמזכירים המלאכים ומשוררים את שבחיו בעקבותיהם. הם מיטהרים כמותם לפני עלייתא לכיסא הכבוד והם לומדים את מסתרי 'שיעור קומה' מפייהם. דומה, שאין ממד בעולמם של בעלי ההיכלות שאינו עומד בויקה לעולם המלאכים, ואין שינוי שאינו נכרך במקור מלאכי. דהיינו, עולם המלאכים מהווה פרוטוטיפ שמימי לעבודה המיסטית ומקור סמכות ראשון במעלה לתמורה הרוחנית הנשקפת בספרות זו. הריטואל המיסטי של בעלי ההיכלות מעוצב בהשראת הפולחן המלאכי, ומחזור בעליל שעבודתם של יורדי מרכבה נערכת בתבניתה של עבודת המלאכים. עבודת המלאכים מצויה, כאמור, בויקה לפולחן המקדש ולעבודת הכוהנים, אולם היסודות שמחקים יורדי המרכבה מתייחסים במישרין לעבודת המלאכים ולא לעבודת המקדש. בעלי ההיכלות מצביעים במפורש על עבודת המלאכים כעל מקור ההשראה לעבודתם, ומטעימים את המקור המלאכי של הריטואל המיסטי.¹⁰⁷

105 קטעי גניזה, עמ' 103, שורות 23–25. ראה גרינולד (לעיל, הערה 4); אפוקליפטיקה, עמ' 189–190; והשווה סינופסיס, סעיפים 234–236 על הזיקה בין המלאכים לתנאי הידידה במרכבה.

106 סינופסיס, סעיף 623.

107 השקפה שונה, הממקדת את עבודתם של יורדי מרכבה בויקה ישירה לפולחן המקדש, העלו 'א' גרינולד וא' צ'רנוס, ראה גרינולד (לעיל, הערה 83); I. Chernus, 'The Pilgrimage to the Merkabah: An Interpretation of Early Jewish Mysticism', דברי הכנס המיסטיקה היהודית הקדומה, מחקרי ירושלים במחשבת ישראל ו, א–ב (תשמ"ז), עמ' 1–37 (חלק אנגלי). גרינולד ערך השוואה בין מסורות מאנטיות הקשורות לכהונה בויקה לעבודה במקדש

ולצפות בפולחן המתקיים לפני כיסא הכבוד, מחקים את עבודת המלאכים, מזדהים עמם ושואפים להידמות אליהם. יורדי המרכבה משוררים את ההמנונות המלאכיים שאותם הם לומדים בעת עלייתם השמימה, ואותם הם מלמדים לבני חוגם תוך ציון מקורם המלאכי.⁹⁹ כל תפילותיהם של בעלי ההיכלות, הנאמרות בעת ההתעלות המיסטית, נלמדו על-פי עדותם מתפילות המלאכים לפני כיסא הכבוד.¹⁰⁰

ידיעת השמות של חלקי המרכבה ושל הבריות השמימיות, התופסת מקום מרכזי בעבודתם של בעלי ההיכלות, מקורה מלאכי.¹⁰¹ טקס הזכרת השם המפורש הנערך בשמים לפני כיסא הכבוד וטקסי אמירת השמות בסדר קבוע בידי המלאכים, הם הדגם לאמירתם של שמות אלה בטקסיהם של יורדי מרכבה בעת ההתעלות למרום.¹⁰² שבח הוא הזיקה המהללת של הברואים העליונים לבוראם והפנייה המקלסת לאל מצד המלאכים. אמירת השבחים בפי המלאכים, המדגישים את כפיפות כל העולמות העליונים לאל ואת המלכתו בשירה ובתהילה, היא נושא חיקוי מרכזי בעבודתם של יורדי המרכבה,¹⁰³ והיא אף הדרך העיקרית להשתתף עם המלאכים בעבודתם. טקסי הטהרה והטבילה של המלאכים בנהר דינור לפני שימושם בפני כיסא הכבוד מקבילים לטקסי הטהרה והטבילה של יורדי המרכבה לפני עלייתם השמימה.¹⁰⁴ בעלי ההיכלות מייחסים את מכלול ההתנסות המיסטית הכרוכה בירידה למרכבה

99 'א"ר ישמעאל כל השירות הללו שמע ר' עקיבא כשידד למרכבה ותפש ולמד אותם מלפני כסא כבודו שהיו משוררים לפניו משרתיו' (סינופסיס, סעיף 106); 'מי שזכה לירד במרכבה כיון שעומד לפני כסא הכבוד פותח ואומר שירה שכסא הכבוד משורר שירה בכל יום ויום' (סעיף 260). על הזיקה בין שירת המלאכים לשירת יורדי מרכבה ראה הימלפרב (לעיל, הערה 41), עמ' 92–94.

100 ראה סינופסיס, סעיפים 547–550, 587–592.

101 ראה היכלות זוטרתי, שורות 15–18 (סינופסיס, סעיף 337), והשווה למררשי עליית משה למרום (לעיל, הערה 96). עיין סינופסיס, סעיפים 628–633.

102 השווה בין 'האופנים וחיות הקודש ואופני הדר ושרפי להבה וגלגלי מרכבה בקל רעש גדול ורעם אומרים הזכרה בשם טוטרוסי' יהודה מאה ושנים עשר פעמים' (סינופסיס, סעיף 590), לבין 'כיון שהיה אדם מבקש לירד למרכבה היה קרא אֹתוּ לסוריא שד הפנים ומשביעו מאה ושנים עשר פעמים בטוטרוסיא' (סעיף 204). וראה גם סעיף 300. על טקס הזכרת השם המפורש בפי מטטרון ראה הפניות לעיל, הערה 92; והשווה סינופסיס, סעיפים 168, 590–592.

103 ראה סינופסיס, סעיפים 152–155, 385–486, 556, 636, 676, 735, 745, 850, 937, 957, 972, ועוד מקומות רבים.

104 ראה סינופסיס, סעיפים 299, 424, 572 בדבר טבילת יורדי מרכבה, ועיין לעיל, הערה 95, בדבר טבילת המלאכים. לטקסי הטהרה של יורדי מרכבה השווה אפוקליפטיקה, עמ' 99–102.

האדם והן בזיקה להוויה האלוהית, מהווה את התשתית המיתולוגית לחפיסה המיסטית הכרוכה בהתעלות להיכלות ובירידה למרכבה. לצדה של הזווית הנומינלית ונקודת המבט השמיימית של עולם המלאכים, מוצגת בספרות ההיכלות גם זווית ראייה מאגית-תיאורגית. זו כורכת את ההתעלות המיסטית בידיעה מאגית, המקנה לאדם יכולת להשתמש בשמות האל כדי להשכיב כוחות עליונים ולהכפיפם לרצונו באמצעות נוסחאות נטולות פשר וטקסים קבועים, היוצרים זיקה בעלת משמעות בין שמים לארץ.

לצד הממד המיסטי והמאגי משקפת תורת המלאכים היבט מיתי רב עניין. ריבוי הכוחות האלוהיים המכוננים את עולם המרכבה, היצירה רחבת ההיקף של דמויות אלוהיות חדשות בעולם השמיימי והשותפות לאל במאפייני ההוויה האלוהית, כל אלה מעידים על רה-מיתולוגיזציה של תפיסת האלוהות. שינוי זה משתקף במסכת הלשונית החרשה הבאה לידי ביטוי במסורות ההיכלות ובעולם מושגים שמקורו אינו ידוע, שבעלי ההיכלות נדרשים לו כדי לתאר את העולם השמיימי. הבעייתיות התיאולוגית הכרוכה במפנה זה משתקפת במסורות הדנות במשמעות הדמיון בין האל למלאכיו ובאיסור ההחלפה ביניהם חרף זיקתם הקרובה. אפשרות הקרבה בין הרה-מיתולוגיזציה הנדונה לבין העדויות על פולחן מלאכים בחוגים יהודיים בשלהי התקופה ההלניסטית הוצעה אף היא, שכן המיתוס האנגלולוגי רב העצמה, שנחפס כממשות חיה בחוגם של יורדי מרכבה, עשוי היה להביא להתפתחותה של מסגרת פולחנית המתייחסת לעבודת מלאכים, כשם שהשפיע על גיבושה של המסכת הליטורגית העשירה הנפרשת בספרות ההיכלות. הממד הרביעי הבא לידי ביטוי במסורות האנגלולוגיות השונות הוא הממד הריטואלי, המתייחס למלאכים כאל נושאי הפולחן במקדש השמיימי. עבודתם של המלאכים בהיכלות השמיימים היא תבנית היסוד הריטואלית של יורדי מרכבה, והטקס המלאכי לפני כיסא הכבוד הוא הפרוטוטיפי שאליו נדרשים הם כעבודתם. כירורנו העלה, שהפולחן השמיימי עוצב במסורת ההיכלות בהשראת פולחן המקדש, ושעבודת המלאכים, המתייחסת לעבודת הכוהנים במקדש, הפכה להיות למקור ההשראה ולדפוס החיקוי כעבודתם של יורדי מרכבה.

המסורות האנגלולוגיות השונות הנפרשות בספרות ההיכלות משקפות את הכמיהה לממד אלוהי הניתן להשגה תיאורית, לראייה, לשמיעה ולשיג ושיח, ואת הכיסופים לזיקה ריטואלית המשמרת רציפות טקסית ומסורת פולחנית כתחומיה של הממשות החזונית. וזאת במציאות היסטורית, שבה הסמלים הארציים של זיקה לתחום האלוהי הופקעו ובטלו עם חורבן המקדש, ופולחנים אשר ביטאו את הזיקה בין הארצי לשמיימי חדלו מלהתקיים. דומה, שהתמונה המיתית, המתארת את התחום האלוהי במראות נשגבים, בדמויות נוראות הוד, בציורים חזיוניים וביפעה ריטואלית, משקפת אף היא את הכמיהה לשמר הד מן השגב והיופי שהיו כרוכים בפולחן המקדש הארצי. שהרי החזון המיסטי, הלוכש צורה מיתית בדמותם של המלאכים, מבטא את

אין ספק בקרבה שבין עולמם של יורדי מרכבה לבין היבטים הכרוכים בפולחן המקדש. אולם העיון בספרות ההיכלות מעלה, שהזיקה איננה זיקה ישירה אלא זיקה עקיפה: המלאכים הם אלה המעוצבים בהשראת עבודת הכהונה ופולחן המקדש, בעוד יורדי המרכבה מתוארים ביחס למלאכים ולריטואל השמיימי. בעלי ההיכלות אינם מעמידים עצמם במישורין ביחס לעבודת המקדש הארצי, שנותרה אחרי החורבן בתחומי המסורת, החזיון או הזכרון השירי בלבד, אלא מעמידים עצמם אך ורק ביחס לעבודת המלאכים בהיכלות השמיימים. ההתעלות המיסטית יונקת, כאמור, את השראתה מתפיסת עולם המלאכים והפולחן השמיימי, אולם משמעותה של עבודת המלאכים נובעת מזיקתה המורכבת לפולחן המקדש ולתמורה החזיונית שהתחוללה בו בשלהי ימי בית שני.

סיכום

תפיסת המלאכים בספרות ההיכלות משקפת את שילובם של יסודות מיסטיים ונומינוויים, הקשורים בחזון המרכבה, עם יסודות מיתיים ומאגיים, הכרוכים בריבוי כוחות אלוהיים ודמויות שמיימיות, ועם יסודות ריטואליים וחזיוניים, שהיו קשורים בגלגולן של מסורות פולחניות מן המקדש הארצי אל עבודת המלאכים בהיכל השמיימי. כל אלה נשקפים מנקודת ראותם של יורדי מרכבה המתארים באופן בלתי-אמצעי את פרטי החזיון השמיימי ואת זיקתם שלהם להיבטים המיסטיים, המיתיים, המאגיים והריטואליים של עולם המלאכים.

האנגלולוגיה בספרות ההיכלות, היונקת מחזון מרכבת יחזקאל ומהתגלות מתחדשת בעת העלייה המיסטית, היא המתווה את גבולות ההוויה הנומינלית ואת מרכיבי הממשות השמיימית, והיא הכורכת בין מקורו הפולחני של חזון המרכבה, לבין המישור החזיוני של העבודה השמיימית המצויה בזיקה לעבודת המקדש הארצי. המלאכים הם נושאי החזיון המיסטי, מקור הידע השמיימי והאמצעי שבו נגלה המסתורין האלוהי ליורדי מרכבה. עולם המלאכים המתואר בעת ובעונה אחת הן בזיקה לעולמו של

לבין אפיונים מקבילים בעולמם של בעלי ההיכלות; וצירנוס השווה בין העלייה לרגל למקדש לבין עלייתו של המיסטיקאי למרכבה, והקביל בין ראיית פני האל בעת העלייה לירושלים לבין ידאית מלך ביופירי בעת הירידה למרכבה. עוד סובר צירנוס, שיורדי המרכבה היו מודעים להקבלה בין נסיונם המיסטי לבין המסורת הרבנית הקשורה בעלייה לרגל למקדש. גרינולד מסכם את דיננו בקביעה: 'המקבילות הפולחניות מתחום המקדש היה להן תפקיד פעיל ביצירתה של המיסטיקה של המרכבה או לפחות בטכניקות מסוימות אשר רוחו בה' (שם, עמ' 87).

גלגולן של המסורות אודות הדרו של המקדש הארצי שהועתק השמימה בספרות אשר בה נשקפת התנכרות למציאות המוחשית, התעלמות מן הממשות ההיסטורית והערפת עולם החזון.

רב צדדיותה של תפיסת המלאכים הנפרשת בספרות ההיכלות, המפנה התיאולוגי שהיה כרוך בה מבחינה מיסטית ומבחינה מיחית, והיצירה הלשונית החדשה שנלוותה אליה על עצמתה הפיוטית, כוחה הדימויי וזרותה המושגית, כל אלה מעידים על מרכזיותה של תפיסה זו ועל חיוניותה בעיצוב התמורה הדתית בעולמם של יורדי המרכבה.